

Çamaltı Tuzlası'nda çalışan mevsimlik işçilerin sosyo-ekonomik yapısı ve tuz üretiminin ana çizgileri

ERKAN ŞEN

Giriş

Araçolu'da topraksız ve işsiz kır nüfusunun önemli bir bölümü, içinde buldukları cılız yaşam koşullarını düzeltmek amacıyla, yakın veya uzak çevrelerinde yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Çok çeşitli nedenlerle oluşan(1) kır ve çekim alanları arasındaki tarım ve tarım dışı işlerle ilgili gel-git olaylarının, özellikle 1950'li yıllardan sonra daha da şiddetlendiği ve büyük kentlerde noktalanmış kesim göçlere geçişte de önemli bir fonksiyon oluşturduğu tartışılmaz. Kır nüfusunun, kırsal ve kentsel yerleşmelere yönelik mevsimlik gel-git hareketleri ile, kentlere yönelik kesin göçleri, günümüzde de küçümünemeyecek boyutlarda devam etmektedir.

Elinde olduğu gibi, kente yönelik kesin göçlerin zaman süreci, içerisinde gösterdiği değişimler, genel nüfus sayımı sonuçlarına bağlı olarak belirli ölçülerde ortaya konulabilmektedir. Oysa, mevsimlik iş gücü göçlerinin ülke ölçeğinde ortaya konulabilmesi olanağı, bugün için hemen hemen yok gibidir. Çünkü, mevsimlik iş gücü göçlerinin ülke ölçeğinde saptanabilmesinde bir takım zorluklar söz konusudur(2). Bu nedenle, olayın ülke düzeyinde ele alınmasından çok, bazı örneklerle ortaya konulması ve aydınlatılması kaçınılmaz görülmektedir.

Bu araştırma ile Çamaltı Tuzlası'nda tuz üretiminin hangi aşamalarda gerçekleştirildiği, mevsimlik işçilerin hangi sosyal ve ekonomik yapı özellikleri ile nasıl bir ortamda çalıştıkları anlatılmak istenmiştir. Kuşkusuz Çamaltı Tuzlası'na yönelik mevsimlik iş gücü göçleriyle ilgili bir araştırmayı yapma fikrinin oluşmasında bazı nedenler etkili olmuştur. Yukarı Dalaman Çayı Havzası'nda yürütmek-

te olduğumuz bir çalışma, bu bölgeden yoğun mevsimlik iş gücü göçlerinin çeşitli tarımsal iş alanlarına ve Çamaltı Tuzlası gibi bazı tarım dışı sektörlere yöneldiklerini göstermiştir. Ancak, uzun süredir aynı iş yerine yönelik bu tür iş göçlerinin, daha başkaca alanlardan da kaynaklarını almış olabilecekleri doğrultusundaki göstergeler, bizi, olayın bizzat iş yerinde saptanması yoluyla bütünlüğe ulaştırılabileceği sonucuna getirmiştir. Öte taraftan, yakın bir gelecekte tuz hasadının büyük ölçüde makina gücüyle gerçekleştirilmesinin planlandığı Çamaltı Tuzlası'na yönelik iş gücü göçü tamamen ortadan kalkmadan bu olguyu ayrıntılarıyla saptama ve böylece gelecekteki değişimleri ileride ortaya koyabilme olanağının yaratılabilmesi düşüncesi de böyle bir araştırmayı yapmanın ana nedenlerinden birisidir.

Bu çalışmanın verileri, iki ana kaynağa dayanılarak derlenmiştir. Bunlardan ilki, Tuzla İşletmesi'nde daimi ve geçici statüyle çalışanların mevcut resmî kayıtları, ikincisi de geçici statüyle çalışan işçilere uyguladığımız anketlerden alınan sonuçlardır. Araştırma süresince, gerek anket uygulamaları anında ve gerekse olanaklar ölçüsünde çıkış alanlarında işçilerle yapılan mülâkatlar da, derlenen verilerin kontrolünde ve bütünleşmesinde büyük yarar sağlamıştır(3). Mevsimlik işçilere, 1982 yılı hasat dönemini belirleyen 7 Eylül - 10 Kasım 1982 tarihleri arasında anket uygulaması yapılmıştır. Uygulama, iş düzeninin doğal bir sonucu olarak ancak akşam dinlenme saatleri içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ancak, bir kısım işçinin gecelemeyi kampanya süresince işletme sınırları dışında geçirmesi ve bir kısmının da çeşitli nedenlerle işten ayrılmış olmaları, tüm işçilere anket uygulama amacımızın gerçekleşmemesinde asıl nedendir(4). Böylece, 1982 üretim yılında çalışan toplam 1241 mevsimlik işçiden % 86,5'ine (1073) anket uygulanmış, geri kalan % 13,5'lik (168) bölüm uygulamaya alınamamış ve araştırmamızda değerlendirmeler kesin anket uygulaması yapılan 1073 mevsimlik işçi üzerinden olmuştur.

Çamaltı Tuzlası'nda tuz üretiminin ana çizgileri

Türkiye tuz üretiminin % 60'ını, ülke ihtiyacının da % 35'ini karıştıran Çamaltı Tuzlası, ülkemizin tek deniz tuzlasıdır(5). Tuzla'da çok eskilerden beri ilkel yöntemlerle tuz üretildiği bilinmektedir(6). Ancak, modern tuz üretiminin 1863 yılında İtalyan'larca başlatıldığını ve 1912 yılında devletleştirilmesine kadar azınlıkların işletmesi altında kaldığını görüyoruz. 1933 yılından itibaren Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir işletme olarak üretimini sürdüren Çamaltı Tuz-

lası'nın, 1952 yılında ilk tevsii tamamlanarak(7) 15,2 milyon m²'si evaporasyon, 2,3 milyon m²'si de kristalizasyon alanı olmak üzere tüm alanı 17,5 milyon m²'ye ulaştırılmıştır(8). Halen 400.000 ton civarında olan yıllık tuz üretiminin yılda 1 milyon tona çıkarılabilmesi için, Çamaltı Tuzlası'nın ikinci tevsii çalışmaları sürdürülmektedir(9).

Çamaltı Tuzlası'nda üretim teknolojisinin esasını, deniz suyunun çeşitli aşamalarda güneşlenme yoluyla buharlaştırılıp yoğunlaştırılması ve yoğun eriyiğin kristalleştirilerek tuzun elde edilmesi teşkil eder. Deniz suyunun tuzluluk derecesi, sıcaklık, buharlaşma, yağış, rüzgâr, üretim alanının topografik koşulları ve üretime katılanların işe yatkınlıkları, üretimin çeşitli aşamalarını ve üretim miktarını etkileyen başlıca faktörlerdir. Sözü edilen koşullara büyük ölçüde bağlılık gösteren bu üretim biçimi, ham tuzun toplanması aşamasında da - toplamanın makinalarla yapıldığı ülkeler dışında - çok sayıda insan gücünün varlığını gerektirmektedir. Böylece, tuzun kristalleşmesine kadar devam eden bir üretime hazırlık süreci ile kristalleşmiş tuzun toplanması, birbirini tamamlayan iki aşama niteliğindedir.

Şimdi kısaca deniz suyunun hangi aşama ve koşullarda buharlaştırılarak tuz üretiminin gerçekleştirildiğini ele alalım. Bu noktada, üretim/içim ilişkilerinin neler olduğunu, daimi ve geçici statü ile çalışanların ne tür görevleri üstlendiklerini topluca ve şematize ederek vermenin yararlı olacağı kanısındayız (ŞEKİL : 1).

Deniz suyundan tuz üretimi, üretim yollarından yalnızca bir tanesidir(10). Bilindiği gibi deniz suyu çok çeşitli tuzları eriyik olarak içerir(11). Deniz suyunun Na Cl dışında başkaca tuzları içermesi, deniz suyundan tuz üretiminde mutlaka çözümlenmesi gereken önemli bir sorun niteliğindedir. Çünkü, tuza, yemeklik tuz niteliğinin kazandırılabilmesi, buharlaştırılan deniz suyundan farklı yoğunluk devrelerinde olanaklar ölçüsünde Na Cl dışındaki tuzların eriyik veya çökelti halinde uzaklaştırılması ile mümkündür. Aksi takdirde elde edilecek tuz, saflık özelliğinden epeyce uzaklaşmış ve acı tuz denilen özellikleriyle oluşmuş olacaktır.

Şimdi kısaca bu tür üretimde rolünün büyük olduğuna değindiğimiz faktörlerin Çamaltı Tuzlası'nda hangi ölçülerde var olduğuna değinelim.

Çamaltı Tuzlası, tepe noktası Gediz Boğazı'nda olan ve İzmir Körfezi'ne doğru açılan bir yelpaze görünümündeki Gediz Deltası'nın

batı bölümünde, deniz seviyesinde veya deniz seviyesine çok yakın yükseklikteki tuzlu marşlarla kaplı bir alanda kurulmuştur(12). Tuzla, sahip olduğu **topoğrafik koşullar** nedeniyle yalnız günümüzde değil, fakat aynı zamanda tarihi çok eskilere dayanan dönemlerde de doğal yolla veya insan eliyle tuzun üretildiği bir alan özelliğindedir. Kaynaklar, İzmir-Ayvalık arasında zeytin üretiminin de bir bakıma tuz üretimini zorunlu kıldığı bu alanda 29 tuzlanın işletildiğini göstermektedir(13). Karşıyaka'ya 26 km., demiryolu bağlantısı olan Büyük Çiğli'ye de 13 km. mesafede olan Çamaltı Tuzlası, üretim/ulaşım/pazar ilişkileri açısından olumlu bir konuma sahiptir.

Tuzla'nın bugünkü işletme alanında ve halen sürdürülmekte olan 2. tevsii alanındaki taban yapısı, suyu sızdırmayacak özelliktedir. Ayrıca deniz yönünde olan düşük eğim özelliği de üretimdeki verim ve maliyeti olumlu yönde etkileyen bir faktör niteliğindedir.

Bütün deniz tuzlarında olduğu gibi, Çamaltı Tuzlası'nda da sıcaklığın yıllık gidişi, üretimin aşamaları açısından büyük önem gösterir. Böylece nisan-ekim ayları arasındaki sıcaklık değerlerinin (ŞEKİL: 1), buharlaşmanın istenilen oranda gerçekleşmesi için, en azından yılın geri kalan beş ayma oranla daha yüksek olması gerekmektedir(14).

Aynı şekilde Çamaltı Tuzlası'nda, tuz üretiminin koşulu olarak nisan-ekim ayları arasında yağış ve nisbi nem oranlarının düşük, buna karşılık **evaporasyon** yani buharlaşma değerlerinin de yüksek olması zorunludur (ŞEKİL: 1). Bu üç faktör içersinde, örneğin yağış miktarının beklenenin aksine nisan-ekim ayları arasında çok yüksek değerlere ulaşması, tuzca yoğunlaşmış sulara, tatlı suyun karışması anlamına gelmektedir ve böylece yoğunluğu düşen tuzlu suyun tekrar bir müddet daha buharlaştırılması zorunluluğu doğmaktadır. Bu işlem ise üretimin plânlanan sürede bitirilememesi sonucunu yaratır. Aynı şekilde yağışların üretimi olumsuz yönde etkilemesinin bir diğer yolu da, tuzun üretim süreci içersinde veya yağışların yüksek olduğu kasım-nisan ayları arasında ekstrem değerlerdeki yağışların düşmesi sonucunda oluşabilecek sel baskınlarının Tuzla işletme alanında yapacağı tahriplerdir. Nitekim Gediz Nehri'nin 1902 taşkını, bugünkü Çamaltı Tuzlası'nın bulunduğu alandaki çok sayıda tuzlanın harap olmasına ve üretilmiş tuz yığınlarının denize dökülmesine neden olmuş ve böylece tuzların yeniden kurulması gerekmiştir(15). Aynı şekilde 11 Ocak 1981 tarihinde Gediz'in taşkın suları, Tuzla'da bugüne kadar kaydedilen en büyük zarara yol açmış ve geçmiş yıllara ait 320.000 ton tuzun büyük bölümü zarar görmüştür.

Tuz üretimi için aranan ve Çamaltı Tuzlası'nda varlığı görülen bir diğer koşul da evaporasyon değeri ile yağış miktarı arasındaki farkı ifade eden net buharlaşma miktarıdır. Bu değerin Çamaltı Tuzlası için nisan-ekim ayları arasında 1273,5 m/m olduğu görülür.

Nihayet tuzlar için büyük önem arzeden bir diğer faktör de rüzgâr'dır. Rüzgârların yönleri, şiddetleri ve frekansları tuzla üzerinde buharlaşma ile yükselen nem bakımından zengin hava tabakalarının dağıtılması ve yeni buharlaşmalar için yer açılması, başka bir deyimle evaporasyonun hızlandırılması bakımından çok önemlidir. Özellikle kristalizasyon havuzlarında oluşacak tuzun tabaka kalınlığı ve bu kalınlığın farklı yükselti değerleriyle gerçekleşmesi, büyük ölçüde rüzgâr faktörüne bağlıdır. Çamaltı Tuzlası, özellikle yaz aylarında karadan denize doğru esen rüzgârlar alması bakımından tuz üretiminde gerekli avantaja da sahiptir(16).

Üretimin aşamaları

Toplam 17,5 milyon m²'lik alan üzerinde tuz üretiminin gerçekleştirildiği Çamaltı Tuzlası, 1. ve 2. Tuzla olmak üzere iki üniteden oluşur (ŞEKİL: 2). Ayrıca her iki tuzla da kendi aralarında şubelere ve vinç adı verilen alt üretim birimlerine ayrılmışlardır. Havuz adettleri, alanları ve su alma kapasiteleri açısından farklı olan her iki tuzla, üretim aşamalarının takibi ve iş düzeni açısından birtakım kolaylıklar sağlamaktadır. Üretimin tüm aşamaları ise her iki tuzlada da aynı olmaktadır(17).

Çamaltı Tuzlası'nda üretimi ve üretimle ilgili tüm işlevleri yedi aşama biçiminde ele alabiliriz.

1— **Deniz suyunun havuzlara alınması** : Mart ve nisan aylarında havuzlara alınan sular, bir önceki yıldan kalan çeşitli türden yabancı maddelerin temizlenmesi amacına hizmet eder. Temizleme sonrasında suları tamamen boşaltılmış olan havuzların tabanlarında bozulmalar varsa onarılır, havuzlar arası su geçişini sağlayan tahta kapaklar ve tahkimat duvarları gözden geçirilerek sızma oranının en düşük düzeye indirilmesine çalışılır. Üretimde ham maddeyi oluşturan tuzlu su, evaporasyon değerlerinin görelisi olarak yükselmeye başladığı mayıs ayından itibaren denizden havuzlara alınmaya başlar (ŞEKİL: 1-I ve 2-I).

2— **Birinci evaporasyon** : Hamsu havuzlarına fasillalarla alınan 40 milyon m³ miktarındaki bu su, havuzlara girdiğinde 3,5 - 3,6 bo-mé - yoğunluk - derecesindedir (ŞEKİL: 1-II ve 2-II). Deniz suyunun içlerine pompalandığı bu havuzların boyutları 400x800

metre ve içerisindeki suların derinliği ise 35-40 cm. kadardır. Hamsu havuzları arasında dolaşımı devam ettirilen deniz suyunun bomé derecesi 7'ye ulaştığında Fe^2O^3 'ün, 10 bomé derecesinde de $Ca CO^3$ 'ün tamamı çökeler.

- 3— İkinci evaporasyon : Bomé derecesi 20'ye ulaşan sular 300x400 metre boyutlarındaki sıcaksu havuzlarına depolanmak üzere alınır (ŞEKİL: 1-III ve 2-III). Evaporasyon ve depolama süreci aslında mart ayı ortalarından kasım ayı başlangıcına kadar devam eder. Dolaşımı bu havuzlarda da devam ettirilen su 25 bomé derecesine ulaştığında, içerisindeki $Ca SO^4$ 'ün büyük bir kısmını çökelti olarak bırakır. Suyun bomé derecesi 25,5'a ulaştığında temmuz ayı başlarına gelinmiş olur.
- 4— Kristalizasyon : Sıcaksu havuzlarında dolaşımını tamamlayıp 25,5 bomé derecesine ulaşan yoğun tuzlu su, azmak tabir edilen ve boyutları 200x300 metre olan kristalizasyon havuzlarına alınır (ŞEKİL: 1-IV ve 2-IV). Burada sular 25,5 bomé derecesinden itibaren içerisindeki $Na Cl$ 'ü ince tuz kristalleri halinde üç günde dibe bırakırlar. Kristalizasyon havuzları üretim devresinde en az 20 ve en çok 35 kez beslenir. Başka bir deyişle, her beslenmeden sonra $Na Cl$ kendisinden önce oluşan tabaka üzerine çökeler ve sonuçta 10-25 cm. kalınlığında tuz tabakası oluşur. Kuşkusuz sıcak suyun azmaklara her alınışından önce salamura artığı tabir edilen sulardan havuzların arındırılması gerekir.
- 5— Salamura artığının denize geri verilmesi : $Na Cl$ 'ün saflığını büyük ölçüde bozan $Mg SO^4$, $Mg Cl^2$ ve $Na Cl^2$ gibi tuzların 26-27 bomé derecesinden itibaren çözülmeye başladıkları görülür. Bu nedenle sözü edilen tuzlar salamura artığı olarak denize geri verilirler (ŞEKİL: 1-V ve 2-V). Bomé derecesi 25-27 arasında iken eriyikteki $Na Cl$ 'ün saflığı en yüksek değeriyle % 98'dir. Ancak bomé derecesi arttıkça, örneğin 27-29 olduğunda, tuzun saflığı % 92 ile % 95 arasına düşer. Bu nedenle ideal olan, salamuranın 27,5 bomé derecesinden itibaren denize geri verilmesidir. Deniz suyunda bulunan bileşiklerin, deniz suyunun ulaştığı bomé derecesine bağlı olarak gösterdikleri çökme sıraları ve miktarları, deniz tuzlarında tuzlu suyun dolaşımını ve bomé derecesinin kontrolünü her aşamada zorunlu kılmaktadır(18).
- 6— Daimi statüde çalışanlar: Bu üretim düzeni içerisinde 1982 üretim yılı verilerine göre 562 kişi olan Çamaltı Tuzlası'nın daimi statüde çalışan memur, teknik eleman ve işçileri, mart-temmuz ayları arasında üretim öncesi hazırlıklarını, temmuz-kasım ay-

ları arasında da üretim hizmetlerine katkıyı sürdürürler. Kasım-Mart aylarını kapsayan dönem ise daimi statüde çalışanların Tuzla'da genel bakım hizmetlerini yürüttükleri ve üretim öncesi hazırlıkları oluşturdukları devredir (ŞEKİL: 1-VI).

7— Mevsimlik işçiler : Daha önce sözünü ettiğimiz kristalizasyon olayı pratikte ekim ayı sonlarına kadar devam eder. Yaklaşık 2,3 milyon m²'lik bir alan üzerinde ve 74 azmakta gerçekleştirilen bu kristalizasyon sonunda 400.000 ton/yıl tuz üretimi gerçekleştirilir(19). Üretilen tuzun çok kısa denilebilecek bir sürede toplanması zorunluluğu, kasım ayı ortalarından itibaren yükselmesi beklenen yağışlar nedeniyledir. Kristalleşmenin gerçekleştiği ve devreler halinde birbirini izlemeye başladığı eylül ayı başından itibaren yaklaşık iki aylık süre içerisinde tuzun toplanması, mevsimlik işçilerce gerçekleştirilir (ŞEKİL: 1-VII). Bu işçiler, tuz toplama işini belirli bir düzen içerisinde tamamlarlar ve işletmeden kademeli olarak tümüyle çekilirler.

Ana çizgileriyle verdiğimiz bu işlevlerin yürütülmesi, idarecilerinden teknik kadrosuna, devamlı işçisinden mevsimlik işçisine kadar her aşamada dikkati ve beceriyi gerektiren gerçekten zor ve yorucu özellikleri olan bir iştir. Özellikle tuzun mevsimlik işçilerce toplanması, belirli alanlarda istiflenmesi ve hasadın düzenli olarak yürütülebilmesi, uzun yıllar boyunca kazanılmış deneyimler ve gerçek ekip çalışması bilinçinin oluşmasıyla sağlanabilmektedir.

Çamaltı Tuzlası mevsimlik işçilerinin sosyal ve ekonomik yapıları

Bu konu başlığı altında Çamaltı Tuzlası mevsimlik işçilerinin sosyal ve ekonomik yapıları gözden geçirilirken, özellikle hangi faktörlerin mevsimlik iş gücü göçünü hazırladığı ve bir bakıma zorladığı hususunun aydınlatılmasına çalışılacaktır. Her iki yapısal özelliğin bir birleriyle olan sıkı bağlantıları nedeniyle olayı, bir bütün içerisinde ele almanın daha yararlı olacağı kanısındayız.

Göçe neden olan faktörler

Çamaltı Tuzlası'na yönelik geçici iş gücü göçlerini besleyen kaynakların yıllardan beri aynı alanlar olma özelliğini büyük ölçüde korumaları, herşeyden önce, bu denli yoğun çıkış alanlarını hangi koşulların oluşturabildiği sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun yanıtını, çalışanlara yöneltilen sorular karşılığında tam olarak alabilmek olanaksızdır. Ancak derlenen veriler, mevsimlik iş gücü göçünü yaratan faktörlerin neler olabileceği doğrultusunda bazı ip uçları verme-

ge-dar kapsamlı da olsa yetmektedir. Örneğin, çalışan işçilerin ge-
lis. bölgeleri, toprak varlığı, toprağı tasarruf biçimleri, işsizlikler, top-
rak miktarı, asıl işleri, Çamaltı Tuzlası öncesinde veya sonrasında
başkaca mevsimlik iş göçlerine katılıp katılmadıkları, ekeğın köyü
dışında çalıştığı sürelerde aile fertlerinin geri kalanlarının mevsim-
lik göç olayına katılanların olup olmadığı ve nihayet araştırma ala-
nındaki işe gelselerinin nedenleri konusunda alınan yanıtlar, Çamaltı
Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanlar için göçe neden olan fak-
törlerin kısmen de olsa belirlenmesine yardımcı olacak niteliktedir.
Şimdi, yukarıda sözü edilen ve bir bakıma göçe katılanların ekono-
mik yapı ve koşullarını ortaya koyacak özellikleri ana çizgileriyle
özetleyelim.

Mevsimlik işçilerin kökeni

Çamaltı Tuzlası'nda geçici statüyle çalışan iş gücünün hemen tümü
kürsal kökenlidir. Doğum yerlerine bağlılık itibarıyla olaya bakı-
lacak olursa, 1073 işçinin %97,1'i (1042) devamlı olarak doğdukları
yere bağlıdır. Buna karşılık % 2,9'u (31) doğum yeri dışındaki bir
yerleşme biriminde yaşamını sürdürmektedir. Başka bir deyimle, ça-
lışanların %97,1'i doğduğu il sınırları içerisinde, %2,6'lık (28) bölümü
de doğduğu il sınırları dışında oturmaktadır (20). Doğduğu il sınırları
içerisinde yer değiştirenlerin toplam içindeki payı ise yalnızca %0,3
(3) kadardır. Bu değerlere göre, Çamaltı Tuzlası'nda geçici statüyle
çalışanların büyük bir çoğunluğu, devamlı ikametlerini doğduğu il
sınırları içerisinde ve doğum yerlerine bağlı olarak sürdürmekte-
dirler (21).

Mevsimlik işçilerin doğdukları illere göre dağılımı

Çalışanların doğdukları illere göre dağılımlarında ilk göze çarpan
özellik, belirli yoğun çıkış alanlarının varlığı yanında, ülke düzeyin-
de toplam 24 ilin iş gücüne katkı sağladığıdır (ŞEKİL: 3). Bu 24 ilden
yalnızca dördünün toplam çalışanların %92,4'ünü (933) karşılama-
sı (ÇİZELGE: 1) ve bu dört ilin hemen hemen aynı coğrafi özellik-
leri içeren bir konumla birbirlerine komşu olma durumları, kuşkusuz
tesadüflere bağlı bir olay değildir. Daha sonra açıklık getirileceği gi-
bi, İçbatı Anadolu boylamları üzerinde kuzyden güneye doğru sı-
ralanan Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli illeri, çalışma alanına ya-
kın konumları yanında ve belki de bundan daha önce, mevcut yaşam
koşullarının eiverişsizliği nedeniyle toplam çalışanlar içerisinde bu
kadar yüksek bir paya sahip olabilmişlerdir. Bu illerden Bursa % 17,3
(186), Kütahya %10,9 (117), Uşak %9, (101) ve Denizli %54,9 (589)
oranında paya sahiptir. Öte yandan veriler, bu dört ilin dışındaki 20
ilden gelenlerin toplam içerisindeki paylarının % 7,6 (80) gibi düşük
bir degerde kaldığını göstermektedir (22).

Mevsimlik işçilerin bağlı oldukları ilçeler ve doğdukları köyler itibariyle dağılımları

Çalışanların doğdukları iller itibariyle gösterdikleri dağılım özelliği, ilçe ve köy gibi daha küçük idari üniteler ölçütüyle ele alındığında, çıkış yerlerinin çok daha açık biçimde kristalleşme özelliği oluşturdukları sonucuna varılır. Çamaltı Tuzlası'na yoğun mevsimlik işçi gönderen dört ili, ilçe ve köy ölçütlerinde nasıl bir özellik oluşturdukları açısından örnek olarak vereceğiz (ŞEKİL: 4).

- 1— **Bursa ili:** Toplam çalışanlar içerisinde %17,3'lük (186) paya sahip olan Bursa ilinde yalnızca Keles ilçesi tek başına toplam çalışanların %16,9'unu (182) karşılamakta, Orhaneli %0,3 (3) ve İnegöl %0,1 (1) katkı oranında kalmaktadır (ÇİZELGE: 2). Bu ilçeler içerisinde Keles'e bağlı köylerden dördünün ise - Çayören %4,3 (46), Yazıbaşı %3,2 (34), Durak %2,5 (27), Davutlar %2,2 (24) - Bursa doğumlu çalışanların %70,4'ünü (131) ve toplam değer içerisinde de %12,2'sini oluşturdukları görülmektedir (ÇİZELGE: 3).
- 2— **Kütahya ili:** Kütahya ilinden mevsimlik göçe katılanların toplam içerisinde %10,9'luk (117) paya sahip olduğuna daha önce işaret edilmişti. İlçe ölçeğine inildiğinde Gediz %7,9 (85), Tavşanlı %2,1 (22), Domaniç %0,8 (9) ve Simav %0,1 (1) payla çalışanlar içerisinde sıralanmaktadırlar (ÇİZELGE: 4). Bu ilçelerden Gediz'e bağlı olan iki köyün ise - Vakıf %4,4 (48), Göynükören %1,8 (20) - Kütahya genelinde çalışanların %58,1'ini (68), toplam değer içerisinde de %6,2'sini karşıladıkları anlaşılmaktadır (ÇİZELGE: 5).
- 3— **Uşak ili:** Toplam çalışanlar içerisindeki %9,4'lük (101) payla, tüm iller arasında dördüncü sırayı alan Uşak, diğer illerin aksine, merkez ilçeden en yoğun oranda göçe katılanlara sahip olması bakımından dikkati çekmektedir. Böylece, Merkez ilçe %5,4 (58), Karahallı %3,6 (39) katkıyla, toplam değer üzerinden %9,4'lük (97) paya sahiptirler. Banaz ilçesi ise %0,4 (4) katkı vermektedir (ÇİZELGE: 6). Yalnızca Merkez ve Karahallı ilçeleri Uşak ilinden Çamaltı Tuzlası'na çalışmaya gidenlerin %98'sini oluşturmaktadır. Merkez ilçeye bağlı iki köy ise - Karacahisar %4,5 (48), Karbasan %3,4 (37) - Uşak çıkışlı çalışanların %84,1'ini (85), toplam değer üzerinde de %7,9'luk kısmını oluştururlar (ÇİZELGE: 7).

4— Denizli ili: Nihayet Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların % 54,9'luk (589) payla yarısından fazlasını karşılayan Denizli ili de, göçte payı olan ilçeleri itibariyle önemli yoğunlaşmalar oluşturmaktadır. Bunlardan yalnızca Cameli ilçesi toplam çalışanların %33,1'ini (355) verirken, Açıpayam %16,7'sini (179), Çal %4,5'ini (48) ve Çivril %0,6'lık (7) kısmını karşılamaktadır (ÇİZELGE: 8). Açıpayam ilçesine bağlı köylerin - Aliveren % 3,7 (40), Hacıkurtlar % 2,5 (27), Eskiköy % 7 (75) ve Cameli ilçesi köylerinin-Cumaalanı % 9,8 (105), Kalınkoz % 7,9 (85), Gireniz Tahtalı %11 (118)- toplam içerisindeki paylarına dikkat edildiğinde, gerçekten bazılarının tüm çalışanların 1/10'unu aşan değerlerle mevsimlik iş göçüne katıldıkları sonucuna varılabilir (ÇİZELGE: 9).

Yukarıda verilen değerlerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların %97,1'i (1042) doğdukları yerlere bağlı olarak yaşamlarını sürdürürler. Başka bir deyimle, henüz kente yönelik kesin göç eylemlerini gerçekleştirmemişlerdir.
- Çalışanlardan doğum yerleri dışında yaşamlarını sürdürenlerin oranı %2,9'dur (31). Bu işçilerden 28'inin kente yönelik kesin göçü gerçekleştirmelerine rağmen Çamaltı Tuzlası'ndaki geçici işlerde çalışmaları ilginçtir.
- Çamaltı Tuzlası'na yönelik mevsimlik iş gücü göçleri 24 ilden kaynağını almaktadır.
- Bu 24 ilden işçi olarak çıkanların %92,4'ünün (993) doğum yerlerinin bağlı olduğu iller Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli'dir.
- Çalışanların içerisinde %7,6'lık (80) bölüm 20 ilden gelenlerden oluşmaktadır.
- Çamaltı Tuzlası'na işçi gönderen illerden özellikle dördünde işçiler, bağlı oldukları ilçeler ve köyler itibariyle önemli yoğunlaşmalar gösterirler.
- Mevsimlik işçilerin tümü erkek nüfustur. Bu özellik, tuz işinin yürütüldüğü sürede, köy erkek nüfusunun önemli düşüşler göstermesi gerektiği anlamına gelmekte ve bazı kır yerleşmelerinde erkek nüfus, kadın nüfusa oranla daha düşük değerlerde kalabilmektedir (23).

Mevsimlik işçilerin toprak varlığı, toprağı tasarruf biçimleri

Veriler, tüm çalışanlardan %35,1'inin (377) toprak varlığı olmadığını yansıtmaktadır. Ancak, toprak varlığı olanların toprağı tasarruf biçimleri gözden geçirilirse (ÇİZELGE: 10) - % 46,9 (503) kendisinin, %17,2 (185) aileye ait, %0,8 (8) kiracı ve yarıcı - gerçek anlamda toprağı kişisel mülkiyeti altında tasarruf etmeyenlerin, genel toplam içersinde %53,1'e (570) ulaştığı sonucu çıkar. Başka bir deyimle, çalışanların yarısından fazlası topraksızdır.

Toprağı çeşitli tasarruf biçimleriyle işleyip, bütçelerine ekonomik açıdan katkı sağlama şansına sahip olanların (%64,9 - 696), işledikleri toprak miktarları da (ÇİZELGE: 11), geçim zorluklarının olup olmadığı konusunda bazı aydınlatıcı ip uçları vermektedir. Herşeyden önce veriler, toprak miktarları ile toprağına sahip olanların sayıları arasında ters bir orantıyı yansıtmaktadır (ÇİZELGE: 10-11). Böylece, toprak miktarı arttıkça, o miktara sahip olanların sayısında düşüş olmaktadır. Kuşkusuz üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, topraksızlık oranı ile toprak miktarlarının köyler itibariyle nasıl bir dağılışı özelliği oluşturduğudur. Çamaltı Tuzlası'na yoğun mevsimlik işçi gönderen köylerin denizden yükseklikleri (24) orman içi veya kenarı köy olma durumları (25) dikkate alınırca, büyük çoğunluğunda toprağın kıt ve parçalanmış olduğu ve rantabl bir işletmeye olanak vermediklerinin kabul edilmesi gerekir. Ayrıca, iklim, topoğrafya ve bazı koşulların sonucu olarak, tarımsal üretimdeki düşük verim ve monotonluğu da unutmamak gerekir (26).

Toprağı çeşitli tasarruf biçimleri ile işliyenlerin (%64,9-696) %26,4'ü (184) 1-5 dekar, %32,8'i (228) 6-10 dekar, %12,4'ü (86) 11-15 dekar ve % 13,5'i (94) 16-20 dekar, geri kalan % 14,9'luk (104) bölümün de 21-100 dekar arasında toprak varlıkları olduğu anlaşılmaktadır (27).

Diğer taraftan toprak varlığı olan ve olmayan çalışanların, hangi nedenlerle göçe katıldıkları sorusuna verdikleri yanıtların, toprak varlığının yetmemesi ve geçim sıkıntısı gibi iki konuda toplanması, gerçekten ellerindeki toprakların geçimlik tarıma dahi yetmediğini ortaya koymaktadır.

Mevsimlik işçilerin geliş yerlerindeki asıl işleri

Mevsimlik işçilerin geçim sıkıntısı içersinde olduklarını kanıtlayan bir diğer gösterge de, geldikleri alandaki asıl tuttıkları işlerdir (ÇİZELGE: 12). Örneğin, tüm çalışanlardan %60,8'i (653) asıl işlerinin tarım olduğunu belirtirken, %25,8 (277) gibi önemli bir bölümü de vasıfsız işçi olduklarını söylemişlerdir. Devamlı işsiz durumda olan-

ların toplam içersindeki payı da % 9,8 (105) kadardır. Tarımsal uğraşların dışında meslek edinmiş olanlar ise % 2,3 (24) gibi düşük bir değerdedir. Böylece Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların üçte birinden fazlasının vasıfsız işçi oldukları anlaşılmaktadır.

Mevsimlik işçilerin işe bağımlılık oranı ve çalıştıkları yıl sayısı

Çamaltı Tuzlası'nda geçici statüyle çalışanların, bu işte çalıştıkları yıl sayısı, gelmedikleri yılların olup olmadığı ve gelmeyişi nedenleri de, bu işçilerin çalışma yerine olan bağımlılıklarını göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken diğer bir konudur. İşçilerin % 34,3'ü (368), Çamaltı Tuzlası'nda işe başladıkları ilk yıldan itibaren devamlı olarak gelebilmeyi başarmışlardır. Üst üste çalıştıkları yıllarda kesinti yapan, başka bir deyimle, işe devamlı gelemeyenlerin (% 65,7 - 705) büyük çoğunluğu (% 44,5 - 314) askerlik hizmeti gibi yasal zorunluğa bağlı bir nedenle en az iki yıl üst üste bu işe gelememiştir (ÇİZELGE: 13). Tuzla işletmesi'nce yasal mazeretli kabul edilen bu işçiler, hizmet bitiminden sonra tekrar işe başlayabilmişlerdir. İşe gelememe nedenleri arasında ikinci sırayı % 17,3'lük (122) tir payla, köylerinde kendi işleri olduğunu söyleyenler almaktadır. Hastalık % 9,8 (69), başka bir işe gidiş % 9,1 (64), özel nedenler % 7,2 (51) oranında pay oluştururken, işe gelmeme nedenleri arasında grev % 2,3 (16) ve iş kazası % 0,3 (2) gibi düşük oranlarda kalmaktadır. Bu arada işe gelmeyişi nedenlerini ücret yetersizliğine bağlayanların çok düşük oranda (% 0,4 - 3) olduğu dikkati çekmektedir.

Çamaltı Tuzlası'nda tuz hasadının verilen sürede gerçekleştirilebilmesi, çalışanların ekip içersindeki konumlarıyla - akrabalık aynı köyden olma gibi - yakından ilgilidir. Bu nedenle ekip bütünlüğünün bozulması iş düzenini olumsuz yönde etkilemekte ve bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerin bilincinde olan işçiler, önemli bir özüre bağlı olmaksızın gelmedikleri yıldan sonra işe alınmayacaklarının tedirginliğini özellikle geçmiş yıllarda daha çok yaşamışlardır. Böylece çok düşük sayıda da olsa bir kısım işçi gelemediği yılda işyerine kendisi adına başkasını göndererek birbakıma varlığını dolaylı olarak devam ettirme girişiminde bulunabilmektedir. Örneğin, 1982 üretim yılında 8 işçinin aile içersinden yakınlarını Çamaltı Tuzlası'na gönderdiğini görüyoruz. Çeşitli nedenlerle işe alınmadıklarını ileri sürenler ise % 2,1 (15) kadardır (28).

Yukarıdaki veriler, işe devamlılığı olanaklar ölçüsünde zorunlu kılan faktörlerin varlığını yansıtmaktadır. İşçilerin Tuzla'da çalıştıkları toplam yıl sayıları da, çalışmada devamlılık özelliğinin varlığını

kanıtlar mahiyettedir. Çalışılan yıl sayısıyla, bu yıl gruplarına ait işçi sayıları arasında doğru bir orantının olduğu görülür (ÇİZELGE: 14). Tüm çalışanların % 87,4'ü (937) 1 ilâ 20 yıl arasında, geri kalan % 12,6'lık (136) bölüm ise 21 ilâ 40 yıl arasında çalışmaktadır (29). Verilerin detaylı olarak incelenmesi sanucunda işçilerde giderek bir gençleştirmenin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yılda ortalama iki ay sigortalı işçi olarak yıllarca çalışmış olanlardan emekliliği hak etmiş bulunanlar da vardır (30).

Mevsimlik işçilerin başkaca geçici işlerde çalışma olgusu

Çıkış alanlarındaki geçim koşullarının mevsimlik işlerde çalışmayı zorunlu kılması yanında, Çamaltı Tuzlası'nın işletme düzeni de iş devamı bir bakıma zorlamaktadır. Veriler, Çamaltı Tuzlası'nda çalışarak kendilerine her yıl belirli ek kazanç (31) sağlayan işçilerin mevsimlik iş göçlerine başkaca alanlarda da devam ettikleri yolunda bazı sonuçlar çıkarmamıza yardımcı olmaktadır. Nitekim tüm çalışanların % 10,7'si (115) tuz işi öncesinde ve 10,2'si (109) de tuz işi sonrasında köyü dışında çalışma ortamı bulabilmektedirler. Tuz işi öncesinde veya sonrasında köyü dışında mevsimlik işçi olarak çalışanların (% 20,9 - 224) % 39,7'si (89) de mevsimlik göç yoluyla iş eylemlerini tuz işi öncesi ve sonrasında sürdürmektedirler. Başka bir deyimle bu grup, mevsimlik işçiliği meslek edinmiş sayılabilir.

Çamaltı Tuzlası'ndaki tuz işinden önce veya sonra mevsimlik iş göçünü sürdürenlerin çıkış yerleri, nerelere gittikleri, ne tür işleri yaptıkları ve hangi zaman dilimi içerisinde çalıştıkları konusunda derlediğimiz veriler, çalışmamızın bu boyutları içerisinde tümüyle verilemeyecek kadar karmaşık bir yapı özelliği göstermektedir. Ancak burada, dikkatimizi çeken bazı önemli sonuçları vermekle yetineceğiz :

- Çamaltı Tuzlası'na mevsimlik işçi gönderen iller arasında % 92,4 (993) toplam değerle yer alan Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli doğumlular, tuz işi öncesi veya sonrasında, hem öncesi ve hem de sonrasında iş gücü göçlerini devam ettirme eyleminde de, göç veren tüm iller arasında en büyük payı oluştururlar.
- Bursa ve Uşak doğumlular özellikle kendi il sınırları içerisinde mevsimlik iş gücü göçlerinin hareket alanını bulurlar. Denizli doğumlular ise, hem kendi il sınırları içerisinde ve hem de başka illere yönelik geçici iş göçlerini gerçekleştirirler. Bu arada Denizli ili doğumlulardan 82 işçinin tuz işi öncesi veya sonra-

sında mutlaka iş göçünü gerçekleştirdiklerini söylemelerine karşılık, gidecekleri yerleri kesin olarak bilemediklerini de ifade etmişlerdir. Özellikle bu son durum, işsiz kır nüfusunun bir bölümünün de nerede mevsimlik işçi olarak çalışmaya başlayacağını bilmeden yola koyulması anlamına gelir. Sözü edilen bu grup işçiler, çoğunlukla inşaat işçiliği yapmak üzere yola çıkmaktadırlar(32).

- Öte yandan yapılan işlerin çeşidi de kabarık bir liste oluşturmaktadır. Bu noktada verilere yansıyan iş türlerini
 - a— Nitelikli ve niteliksiz tarım işçilikleri,
 - b— Nitelikli ve niteliksiz tarım dışı iş kolları,
 - c— Devri özellik göstermeyen işler olmak üzere üç ana grup altında toplama olanağı doğmaktadır(33).

Diğer taraftan, Çamaltı Tuzlası'nda çalışan 22 işçinin köylerinde kalan aile fertleri de, mevsimlik işçi olarak özellikle tarım sektöründe çalışmaktadırlar. Bu gidişlerde kadın ve çocuklarla, yetişkin erkek çocuklar başlıca iki grubu oluştururlar. Örneğin, çıkış alanları Denizli'ye bağlı köylerden olanlar tütün ve pamuk işlerinde Aydın, İzmir ve Muğla illerinde iş bulabilmektedirler.

Şimdi de işçilerin bazı sosyal yapı özelliklerine kısaca değinelim.

Mevsimlik işçilerin medeni durumları

Tuzla'da geçici statüyle çalışanların tümü erkek nüfustan oluşmaktadır. Toplam 1073 işçinin % 77,6'sı (833) evlidir (ÇİZELGE: 15). Bekâr durumda olan ve çoğunun genç yaş nüfus grubunu oluşturduğu işçiler ise toplamda ancak % 20,9'luk (224) bir orandadırlar(34). Çalışanların, evli/çocuklu ve evli/çocuksuz olmaları bakımından yapılacak bir ayırımda, evli/çocuklular % 67,7 (727) oranına ulaşmaktadır. Buna karşılık evli/çocuksuzların toplam içersindeki payı % 9,9 (106) kadardır. Bu arada evli/çocuk sahibi olanların toplam çocuk sayılarından hareketle, bu grup için çıkan ortalama çocuk sayısı aile başına 2,89'u bulmaktadır (35).

Mevsimlik işçilerin yaş grupları

Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların uzun yıllardan beri aynı iş yerine bağımlılıkları hususuna daha önce değinilmişti. Böylece işçilerin çalıştıkları yıl sayısı ile (ÇİZELGE: 14) yaş grupları itibariyle oluşturdukları durum (ÇİZELGE: 16) arasında bazı ilişkiler kurmamız mümkündür. Geçici statüyle çalışan tüm işçi

lerin % 35,5'lik (381) bölümü 21-30 yaş grubundadır. Bu grup tüm çalışanlar arasında en yüksek değere sahip olanıdır. Bunu % 27,7 lik (297) bir değerle 31-40 yaş grubu, % 19,9'luk (214) payla da 41-50 yaş grubu izlemektedir. 51 yaştan daha büyük olanlarda sayısal ve oransal değerler hızla düşerken (51-60 yaş grubu % 8,9 - 95, 61-70 yaş grubu % 1,0 - 11, 71 yaştan büyük olanlar % 0,2 - 2), 17-20 yaş grubunun oluşturduğu en genç yaşta olanlar ise toplam içersinde yalnızca % 6,8'lik (73) bir değer göstermektedirler(36).

Veriler, gerçekten ağır iş koşullarının varlığına rağmen, işte verimin oluşturulması bakımından üzerlerine sorumluluğun büyük oranda düştüğü yaş grubunun % 63,2 (678) değerle 21-40 yaş grubunda olduğu sonucunu göstermektedir. Bu noktada, işçilerin geçici işçi olarak çalıştıkları yıl sayısı ile yaşları arasındaki ilişkiler (ÇİZELGE: 14-16), genç yaş gruplarına giderek daha fazla çalışma şansı verildiği hususunu doğrular mahiyettedir.

Mevsimlik işçilerin eğitim düzeyleri

Bu bölümde son olarak çalışanların eğitim durumlarına da kısaca değinmek istiyoruz. Eldeki veriler, çalışanların % 73,8 (792) gibi büyük çoğunluğunun ilköğretim düzeyinde eğitim gördüğünü (ÇİZELGE: 17), % 18'inin (193) tahsilsiz olmalarına karşılık, % 5,1'inin (55) yalnızca okur-yazar olduğunu yansıtmaktadır. Ortaokul, lise ve dengi, yüksekokul çıkışlı olanlar toplam içersinde ancak % 3,1 (33) gibi düşük bir orandadır(37).

Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçilerin çalışma düzeni

Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçilerin tuz hasadını ne şekilde gerçekleştirdikleri konusuna geçmeden, olayı tarihi geçmişi ile yansıtmamızın yararlı olacağı kanısındayız. Böylece, geçmişle bugünkü çalışma ortamının benzer tarafları ile ayrıcalıkları daha kolayca aktarılmış olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. ve XVII. asırlarda tuzun üretimi, taşınması ve ticareti konusunda aldığı önlemler ve koyduğu nizamlar

XV. ve XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun tuz üretimi, taşınması ve ticareti ile ilgili olarak koyduğu nizamları ve bu konuda almış olduğu önlemleri topluca ortaya koyan bir çalışma (38) o asırlarda tuz üretimiyle ilgili ortamı yansıtan önemli bilgileri içermektedir.

Günümüzde çok yaygın kullanım alanı olan tuz (39), XV. ve XVII. asırlarda özellikle süttten üretilen gıda maddelerinin, sebze ve mey-

vaların korunmasında kullanılmakta, ancak ülke nüfusunun ve mevcut hayvanların doğrudan tükettiği bir besin maddesi olarak geniş bir kütleyi ilgilendirmekteydi. Tuzun, o dönemlerde devletin sosyal, ekonomik ve mali konularında önemli bir rolü olduğunu, nakliyatında ve ticaretinde(40) oldukça geniş bir kütleye iş olanağı vermesinden anlamaktayız. Kuşkusuz o dönemde, yalnızca verimli tuzlalar değil, fakat aynı zamanda madenler, taş ocakları, bir kısım ormanlar, iskeleler, dalyanlar, çeltik alanları, boyahaneler, mumhaneler gibi bazı endüstriyel faaliyetler ve nihayet darphaneler de devletin mülkiyeti altında idi(41).

O asırlarda tuzlaların devlet namına bazı kişilerce işletildiğini, her yıl onarım ve bakımların işletmecilerce, büyük masrafları gerektiren tamirat işlerinin de devlet tarafından yaptırıldığını anlıyoruz. Öte yandan, küçük tuzlaların ve önemsiz tuz yataklarının özel mülkiyete verilebildiğini, hatta mülkiyeti devlete ait olan tuzlaların, devlet büyüklerinin mülkiyetine terk edilmesi veya vakfedilmesi de mümkündür(42).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı üretim faaliyetlerinde - çeltik tarımında çeltikçi, maden ocaklarında madenci - olduğu gibi, tuzlarda da çalışan emek sahiplerini bu işe bağlayan bir takım nizamları koyduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin tuzcu olarak işe bağlamış olduğu kimseler, devlete ödemekle yükümlü oldukları bir kısım vergiden, işe devam ettikleri sürece muaf tutuluyorlardı. Tuz nakliyatı ve ticaretiyle uğraşanların da tuzculara sağlanan haklardan yararlandıkları görülmektedir. Bu yolla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik açıdan büyük yararları olduğu kabul edilmek gereken tuz üretimi işi için, bir kısım nüfusu vergi affı yoluyla devamlı emri altında çalışanlar olarak tutabilmesi gerçekleşiyordu. İmparatorluk, bazı tuzlarına yakın konumlu köy ve kasabaların tüm halkını da, devamlı iş gücü durumuna sokabiliyordu(43).

XV. ve XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu Tuzlaları'nın genel işletme düzeni şöyle bir görünüm içerisindeydi :

Tuzalarda mevcut buharlaşma havuzları 20, 30, 40 ve hatta 80 havuzdan ibaret gruplar halinde, bir bakıma alt müteşebbis durumunda olan reis'lere terkedilmiştir. Tuzlada çalışacağı kesinleşen işçiler tümüyle bu reislerin emri altındadırlar. Reisler, «tuzlada üretimde bulunmak ve elde edilen kârdan, devletin beklemekte olduğu geliri devlete teslim etmek işini üzrine alan kimse» olarak tanımlayabileceğimiz tuzla âmili'nin (emin, nâzır, mültezim) önerisi ile padişah

tarafından atanmaktaydı. Reisler, havuzların bakımını üstlendikleri gibi, tuzcuları çalıştırmıyorlar ve üretilen tuzu da tuzla amiline teslim ediyorlardı. Mevcut tuzlaların sayıca çoğalması veya reislerinin ölmesi durumunda yerlerine çocukları geçiriliyordu. Öte taraftan, tuzcuların bazı dönemlerde üretime paralel olmayan sayısal artışları karşısında devlet, bir kısmını işten çıkarabildiği gibi, başkaca görevlere atayabiliyordu(44). Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. ve XVII. asırlarda bir bakıma demirbaş iş gücü haline sokmuş olduğu tuzcular, tuzlanın genel bakımını yaptıkları gibi, topladıkları tuzu reis aracılığıyla tuzla âmiline teslim ediyorlardı. Devlet, tuzculara tanımış olduğu bir kısım vergi muafiyetinin yanında, tuzlaların gelirlerinden de kâra iştirak payı niteliğini taşıyan bir ücret de ödemekteydi. Teslim ettikleri tuz oranında daha fazla kazanç sağlayacaklarını bilen tuzcular, böylece üretime daha fazla bağlanıyorlar ve bu durum tuzcuların işe devamını sağlıyordu(45).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sözü edilen asırlar arasında, tuzun üretiminden tüketim aşamasına kadar devlet sermayesinin hiçbir şekilde söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır(46). Devlet, tuz üretimi ile ilgili tüm işleri özel teşebbüse yaptırmış oluyordu. Üç yıllığına işletmenin başına ihale ile geçen kapital sahibi, tuzlada üretim, depolama, satış işlerini idare edeceğini, tüm işlevlerin finansmanını yerine getireceğini taahhüt etmiş bir işletme şefi konumundadır. İşletme merkezlerinde devamlı ikamet eden eminler, tuzcular tarafından üretilen tuzun teslim alınması ve tuzların ölçülmesini denetlerler, tuzlada yapılan satışları kontrol edip bedellerinin alınmasını sağlarlardı. Ayrıca işletmenin personel işlerine bakmak, ücretlerin usulüne göre verilmesini temin etmek ve tuzla gelirlerinden devletin tayin ettiği işlere kredi açmak gibi görevleri de yürütmekle yükümlü idiler(47).

Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. ve XVII. asırlarda tuzlalarında geçerli olan üretim teknolojisi ve işletme düzeni, kayda değer önemli değişimler olmaksızın 1863 yılında İtalyan'ların tuzlayı işletmeye başlamalarına kadar devam etmiştir. İtalyanlar'ın modern tuzlanın temellerini attıklarını görüyoruz. Bu yıllarda tuzla bir süre halktan tuz üreticileri tarafından işletilmiş, daha sonraları ise iş merkezleri Calata'da olan rum, ermeni ve yahudi asıllı «Galata Bankerleri» tarafından devlete ödenen vergi karşılığında işletilmiştir(48).

1902 yılında Gediz Nehri'nin taşması sonucu bölgede mevcut tuzlaların hemen hemen tümü büyük zarar görmüş ve tuzlaların tekrar inşası zorunluluğu doğmuştur. 1902 Gediz taşkını ile 1906 yılları arasında tuzlaların büyük bölümü yine eski reisleri tarafından ve alı-

şıla gelmiş yöntemlerle çalıştırılmıştır. Ancak 1906 yılında eski, küçük ve ilkel tuzları baştan iyileştirmektense, daha büyük bir ünite halinde bugünkü «Çamaltı» denilen yerde modern ölçütlerle kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karara, bölgedeki rum azınlıkların ve tuzla reislerinin çeşitli biçimlerde gösterdikleri tepkiler, yenileştirmenin ancak bazı koşullarla kabul edildiği 1909 yılına kadar sürmüş, bu tarihte İtalyan ve Yugoslav tuz uzmanlarının nezaretinde tuzlanın büyük boyutlarda inşasına girişilmiş ve tuzla 1910 yılı sonunda tamamlanmıştır. Tuzla bu tarihte 16 km²lik bir alan üzerinde kurulmuş ve kapasitesi 160.000 ton/yıl kadardı(49). Tuzla 1912 yılında «Rusumi Sidde» yani altıncı gümrük adı altında Maliye Bakanlığı'na devredilerek devletleştirilmiştir. Çamaltı Tuzlası, 1913-1932 yılları arasında Tütün İşleri Müdürlüğü'ne, 1933 yılından itibaren de Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir işletme olarak faaliyetini sürdürmeye devam etmektedir(50). Ancak tuzlanın arzulan çağdaş üretim yöntemlerine ve işletme düzenine henüz ulaştırılmadığı görülmektedir. Şimdi de Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçilerin günümüzde nasıl bir iş düzeni içerisinde çalıştıklarına değinelim. Bu noktada konuyu işçilerin işe alınışları ve çalışma düzenleri olmak üzere iki başlık altında açacağız.

Mevsimlik işçilerin işe alınış biçimi

Bazı tarımsal faaliyetlerin mevsimlik işçilerin katkısıyla yürütüldüğü ülkemizde, işveren-işçi aracılığını elçi, çavuş, dayıbaşı olarak adlandırılan insanların üstlendikleri bilinmektedir. Tarımda iş gücü açığının bulunduğu dönemlerde işçi temin etme görevini üzerine alan bu araçlar gibi, Çamaltı Tuzlası'nda tuzun hasad edileceği devre için gerekli olan çok sayıdaki işçiyi de çavuşlar sağlamaktadırlar. Günümüze kadar devam eden bu eski geleneğin devam ettirilmesine rağmen giderek eski gücünü yitirdiği ve birbakıma sembolik bir hüviyete büründüğü söylenebilir. Çünkü, günümüzde işçilerin temini, Tuzla İşletmesi'nin bazı girişimleriyle de olmaktadır. Örneğin, her yıl hasat dönemi öncesinde mahalli gazeteler ve Türkiye Radyoları aracılığıyla Çamaltı Tuzlası'na geçici işçi alınacağı ilân edilmektedir. Ayrıca, Tuzla İdaresi'nin görevlendirdiği idareciler de işçilerin yoğun çıkış alanlarına bizzat giderek, o üretim yılı için çalışma koşullarının ve sosyal haklarının neler olduğunu açıklarlar. Tuzla İdaresi'nin ve buldukları çevredeki işçilerin güvenini büyük ölçüde kazanmış ve yıllarını tuz işçisi olarak geride bırakmış olan çavuşlar, tuzun hasadı için istenilen sayıda ve sürede işçinin teminini ve işletme alanına getirmeyi üstlenirler. Ayrıca, tuz hasadının devamı sürecinde, işçilerin en verimli biçimde ve plânlanan ölçüler içerisinde çalışmalarını da sağlarlar.

Mevsimlik işçilerin işe alınmasında Tekel İdaresi'nin sözünü ettiği girişimlerine rağmen, çavuş'lar, tuz işçilerinin gözünde işe alınmaları açısından yine de mutlak aracıdırlar. Nitekim, işçilerin % 94'ü (1008) bu işe girişte şimdiki çavuşlarının aracı olduğunu belirtmişlerdir. Eski çavuşların aracı olma oranı % 1,4 (15) değerinde kalırken, aracı olmaksızın bu işe girenlerin toplam içerisindeki payı ise % 2,9(31)'dur. Aracısız işe girenlerin büyük bölümü çavuş yardımcısı ve kâtiplerden oluşmaktadır. Bazı akraba bağları nedeniyle bu işe girebilenler ancak % 1,2 (13) oranındadır (ÇİZELGE: 18).

Mevsimlik işçilerin üretim alanındaki çalışma düzenleri

Daha önce Çamaltı Tuzlası'nın 1. ve 2. Tuzla olmak üzere iki ana bölümden oluştuğuna değinilmişti. Tuzlalardan her biri bir reis'in sorumluluğu altındadır ve kendisine bağlı işletme alanındaki buharlaştırma ve kristalizasyon havuzları da şube alt ünitelerine ayrılmıştır (ŞEKİL : 2). Şubeler de kendi içlerinde kesin biçimde bölünmüş buharlaştırma ve kristalizasyon havuzları ile hasad edilen ham tuzun yığılacağı tuz birikim alanlarına vinç adı altında ayrılmışlardır. Çamaltı Tuzlası'nın mevsimlik işçileri, bu vinç ünitelerine bağlı bir çalışma düzeni içersindedirler. Tuzla'da mevcut dokuz vinçten I., II., III. ve IV. vinçler 1. Tuzla'ya, V., VI., VII., VIII. ve IX. vinçler de 2. Tuzla'ya bağlı birimler olarak dağıtılmışlardır.

Tuzla'da her vince bağlı kristalizasyon alanının genişliğine, başka bir deyimle toplanması gereken ham tuzun miktarına göre, mevsimlik işçilerin sayıları ve geliş bölgeleri yıllardır aynı özellikleri koruyacak biçimde oluşturulmuştur. Eldeki veriler, vinçlerde çalışan işçi gruplarının gelişi güzel değil, fakat doğum yerlerine göre belirli kümelenmeleri dikkata alarak düzenlendiği sonucunu vermektedir.

Gerçekten, I., II., III., VII. ve IX. vinçlerde Denizli doğumlu işçilerin mutlak çoğunluğu oluşturdukları, IV. vinçte Uşak, V. ve VI. vinçlerde Bursa, VIII. vinçte de Kütahya doğumluların ilk sırada yer aldıkları gözlenmektedir. Doğum yerleri adı geçen dört ilin dışında olanlar ise, tüm vinçlere eşit olmayan sayılarda dağılmışlardır (ÇİZELGE: 19).

Mevsimlik işçilerin, ekip bilinciyle ve sorumlulukları çerçevesinde eşit olarak çalışabilmeleri, ancak akrabalık veya hemşehrilik bağlarının vinç birimlerinde oluşturulmasıyla sağlanabilmektedir. Daha gerçek bir yaklaşımla, ekipler, kendi içlerinde çalışma ortamının gereklerine en iyi uyum gösteren ve sorunlar yaratmayacak kompozisyonlara bağlanmışlardır. Böylece işin yürütülmesinde, işçilerin ve-

rimli çalışıp çalışmadıkları kontrol edilmeksizin çalışabilme koşulları yaratılmıştır. Mevsimlik işçilerin ücretlerini, vinç olarak topladıkları tuz miktarı üzerinden yapılan hesaplamalara göre almaları da, herbirini aynı güçle çalışmaya iten bir diğer nedendir. Bu nedenle aynı vinç birimi içerisinde doğum yerleri itibariyle azınlıkta kalanların olanaklar ölçüsünde bireysel işlerde çalıştırılmalarına ve böylece sorun olmaksızın verimli çalışma koşullarının yaratılmasına özen gösterilmektedir.

Ağustos ayı sonlarına doğru kristalizasyon havuzlarında oluşan tuz, eylül ayı başından itibaren tuzculuk deyimiyle sıyrılmaya yani toplanılmaya başlar. Tuzun hasadı işinde her vinçte farklı olan işçi sayısı ve toplanması gereken tuz miktarına rağmen, mevcut iş bölümü düzeni, hemen hemen aynıdır. Böylece her vinçin işçisi, aynı düzen içerisinde kendi sorumluluk alanındaki tuzu toplamakta ve başka vinçlerin işçisiyle hiçbir şekilde yardımlaşmaya girmemektedir. Ancak, mevsimlik işçilere gerektiğinde yardım etmek üzere daimi statüdeki işçilerden oluşturulmuş gruplar vardır.

İşçilerin vinç içerisinde çalışmalarını düzenleyen ve onları denetleyen her çavuş'un yanında bir de çavuş yardımcısı vardır. Kâtip olarak adlandırılan ve genelde eğitim düzeyinin yüksek olmasına özen gösterilen işçi ise, vinçteki tüm işçilerin resmi işlemlerini yürütme görevini üstlenmiştir. Tuzun sıyırılması işiyle doğrudan uğraşmayan bu üç kişi bir bakıma her vincin en üst düzeydeki işçileridir. Öte yandan, bizzat tuz toplama işinde çalışanlar, yaptıkları işin zorluk derecesine göre 1. 2. ve 3. kürek işçi olarak farklı ücretler alırlar(31).

Her vinç ekibinde aynı olduğunu kaydettiğimiz tuz toplama işinde ne tür bir iş akışı olduğunu şematize ederek kısaca verelim (ŞEKİL: 5).

- Her vinç ekibinde en az 5 ve en çok 7 işçiden oluşan demirci (hatçı) ekibi bir usta nezaretinde azmaklarda oluşan tuz tabakası üzerine nihayetsiz rayları döşeme görevini üstlenmiştir (ŞEKİL: 5-A). Bu ray üzerinde herbiri 1300 kg. tuz alan on vagonetten oluşmuş dört katar hareket edebilmektedir.
- Vagonetler, tuzun yüklenmesi için sıyırma işinin başlatıldığı yerde durduklarında (ŞEKİL: 5-B), her vinçte 9-11 kişiden oluşan kazmacı ekibi (ŞEKİL: 5-C), azmaklarda 10-25 cm. kalınlığında oluşan tuzu o hat çevresinde kırarak yerlerini kürekçi'lere (ŞEKİL: 5-D) bırakırlar. Kürekçilerin sayısı her vinçin tuz kapasitesine göre 54-77 kişi arasında değişir.

- Çekiciler, tuzla dolu vagonetleri boşaltma alanına çekerek (ŞEKİL: 5-E) tuzun yığılması işi için elevatör ekibine yanaşır (ŞEKİL: 5-F). Burada vagonetler içindeki tuzu elevatör kazanına devirip boşaltmak üzere görevlendirilmiş 5-6 tumbacı çalışır.
- Nihayet elevatör kazanına boşaltılan tuzlar, elevatörce yüksekten dökülür ve dökülen tuza şekil verme işini bir hap çavuşu nezaretinde 3-4 hapçı yürütür (ŞEKİL: 5-G). Tumbacıların da yardım ettiği bu işde tuz, boyutları belli olan üçken prizma şeklinde yığınlanır. Hapçıların oluşturdukları yığının hacmi, kampanya sonunda her vinçte toplanan tuzun miktarını ve dolayısıyla işçiye ödenecek paranın hesaplanması bakımından önemlidir.
- Nihayetsiz ray bu sefer, bir önceki toplama işinin bittiği kesimden başka bir alana (B1... B2...) yerleştirilerek, aynı düzen içerisinde toplama ve yığın yapma işi sürdürülür. Tuzun o azmakta bitmesi halinde, bir başka azmakta aynı düzen tekrar başlatılır (ŞEKİL: 5-B1 ve B2).
- Her vinç ekibinde ayrıca toplama anında tuza karışmış olan taban çamurunu ayıklayacak beş çamurcu ve işçilerin içme ve kürek saplarını yıkamak üzere kullanacakları suyu temin eden 1-2 sucu bulunmaktadır(51).

Çamaltı Tuzlası'nda bugün uygulanan tuz toplama yöntemi, 1940'lı yıllarda biraz daha farklı olarak yürütülmekteydi. O tarihlerde tuzların azmak içersinde önce eşit aralıklarla küçük yığınlar, biçiminde toplandığı, yığınların 10-15 gün bekletilerek ana suların sızdırıldığı veya buharlaştırılarak tuz yığınının uzaklaştırıldığı bir uygulama vardı. Bu küçük yığınlar daha sonra tekrar kazmacılar tarafından parçalanır, kürekçiler de bunları sepetlere koyarak, kümeler arasına yerleştirilmiş raylar üzerindeki boş vagonetlere dolururlardı. Tuz dolu vagonetler de avaracı'lar tarafından itilerek azmak aralıklarına kadar getirilir ve sonra atlara bağlanarak arabacı'lar idaresinde tuzu yığacak elevatöre kadar götürülürdü. Aynı hat etrafında kümelenmiş tuzun bitmesi halinde de demirciler o rayı bir kademe ileri veya geri alırlardı. Tuzun yığılması istenilen şekle sokulması işini yine hapçılar yürütürlerdi(52).

Bugün için yine yetersiz olmasına rağmen makina gücü ile yapılan kristalizasyon havuzlarının taban silindirajı, o tarihlerde işçiler tarafından çekilen taş silindirlerle gerçekleştiriliyordu.

Çamaltı Tuzlası'nda 1940-1950 yılları arasında satılan tuzların iskeleye sevk edilmesi işi elektrikli tramvaylarla yapılmaktaydı. Çuvallı

nakliyat olarak tanımlanan yöntemde ise, işçiler çuvallara 100'er kg. tuz doldururlar ve bunlar ya iskeleye taşınır ve deniz yolu ile sevkiyatı yapılır veya çuvalı tuz ambarlarında stok edilirdi. Tuzla iskelesinin o tarihlerde yetersiz oluşu, büyük gemilerin açık denizde yüklenmesi zorunluluğunu yaratmakta idi. Böylece 120-200 ton tuz alan şatlar, tuzu gemilere taşırlar ve yükleme gerçekleştirilirdi(53). Bugün ise, tuzun yığınlardan iskeleye taşıma işi, lokomotiflerin çektiği vagonetlerle olmakta, karayolu ile taşınması yapılacak satışlarda ise yükleme modern diyebileceğimiz ölçütlerde yürütülmektedir(54).

Ancak, tuz üretiminin en modern teknolojiyle gerçekleştirildiği ülkelerde, tuzun toplanmasının da mekanik araçlarla gerçekleştirildiğini, geniş alanlarda kristalleştirilen tuzların böylece otomatik bantlar aracılığıyla yığınlara ulaştırıldıkları izlenmektedir. Motor gücünün büyük ölçüde devreye girdiği bu uygulamada, işçi sayısının en düşük düzeye indirildiğini ve çok fazla miktardaki tuzun toplama işleminin de kısa sürede tamamlanabildiğini görmekteyiz. Örneğin, modern uygulamanın yapıldığı Fransa'nın Giraud Tuzlası'nda 1 milyon ton tuz, günde brüt 28.000 ton olmak üzere en çok 35 günde toplanmaktadır(55). Buna karşılık Çamaltı Tuzlası'nda 1250 mevsimlik işçi ile günlük ortalama 9.000 ton olmak üzere 60 gün süresinde 400-450.000 ton tuz toplanabilmektedir. Ancak, işçi sayısını en düşük seviyeye indirecek modern uygulamanın Çamaltı Tuzlası'nda gerçekleştirilmesi, yıllık üretim miktarının 1 milyon tona çıkarılacağı ikinci tevsii bitiminden sonra sözkonusudur.

Üzerinde son olarak duracağımız bir nokta da, Çamaltı Tuzlası'nda yalnızca ham tuzun üretilip satışa sunulmadığı olacaktır. 1912'li yıllarda gerçekleştirilen ilk rafine tuz tesisi, 1935 yılında tadil ve tevsii edilmiştir. Üretimin zamanla arttırılması modern araç ve gereçlerin devreye sokulması oranında olmuştur. 1945-1946 yıllarında 40 ton/yıl mutfak tuzu ve 10 ton/yıl sofratuzunu üretilen tesis, 1970'li yıllarda rafine tuz üretim merkezinde yapılan yenileştirmelerle üretim miktarı 1973-1975 yılları arasında 15.000 ton/yıl kapasiteye ulaşılacak seviyeye getirilmişse de yıllık toplam sofratuz ve mutfak tuzu üretimi 1938 yılından bu yana ilk kez 1976 yılında 10.034 tona ulaşmıştır(56).

Sonuç

Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik iş gücünü oluşturan işçilerin sosyal ve ekonomik yapı özellikleri ile Tuzla'da tuz üretim koşulları ve yöntemini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma ile ulaşılan sonuçları birkaç madde altında vereceğiz.

1— Çamaltı Tuzlası, üretim tarihinin çok eskilere dayandığını bildiğimiz bir deniz tuzlasıdır. 1863 yılından itibaren 1912 yılına kadar azınlıkların idaresinde üretimini sürdürmüş, ilk modern işletme donatımına da 1912 yılında kavuşmuştur. 1933 de Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir işletme durumuna getirilen Çamaltı Tuzlası, 1952 yılında gerçekleştirilen 1. tevsii ile ortalama 400.000 ton/yıl üretim kapasitesine ulaştırılmış ve halen devam eden 2. tevsii sonrasında da 1 milyon ton/yıl tuz üretimi sağlanabilecektir.

Tuzlada üretim teknolojisinin esasını, deniz suyunun çeşitli aşamalarda güneşlenme yoluyla buharlaştırılıp yoğunlaştırılması ve yoğun eriyiğin kristalleştirilerek tuzun elde edilmesi teşkil eder. Çamaltı Tuzlası, kullanılan deniz suyunun tuzluluk derecesi, topoğrafik özelliği, sıcaklık, yağış ve rüzgâr gibi faktörlerin yıllık gidişleri açısından tuz üretimine elverişli koşullara sahiptir. 1. ve 2. Tuzla olmak üzere iki ayrı üniteye ayrılmış bulunan Çamaltı Tuzlası'nda tuz üretimi, mart-ekim ayları arasında görülen «evaporasyon ve sıcak yoğun su depolama» süreci içerisinde, temmuz-ekim ayları arasındaki «kristalizasyon» işlemi ile gerçekleştirilir.

2— Devamlı statüyle çalışanların yıl boyunca sürdürdükleri «üretim öncesi hazırlık, üretim hizmetlerine katkı ve genel bakım hizmetleri» ile «tuzun hasadı» aşamasında da ortalama iki ay süre için devreye sokulan mevsimlik işçiler, üretim hizmetlerinin bütünleşmesini sağlarlar.

3— Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların büyük çoğunluğu kırsal kökenlidir. Toplam 24 ilden geldiklerini saptadığımız bu işçilerin % 92,4'ü Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli doğumludurlar. Bu illerden Denizli % 54,9 payla mevsimlik işçilerin yarısından fazlasını oluşturur.

Mevsimlik işçiler geliş yerlerine göre ilçe ve köy ölçüsünde gözden geçirilirse, çıkış yerlerinin önemli yoğunlaşmalar oluşturduğu hemen dikkati çeker. İşçilerin % 97,1 gibi büyük bir kısmı, doğdukları yerleşime bağlı olarak, buna karşılık % 2,9'u da doğum yeri dışındaki bir yerleşim biriminde yaşamlarını sürdürmektedir. Başka bir değendirmeye, Çamaltı Tuzlası'nda geçici statü ile çalışanlardan % 2,6'sı İzmir kentine yönelik kesin göçlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu işçiler, eskiden mevsimlik işçi olarak gelip çalıştıkları Çamaltı Tuzlası'nda yine çalışmayı sürdürmektedirler.

Mevsimlik işçileri bu tür geçici işlere iten faktörler arasında toprak varlıklarının yetmemesi, topraksızlık ve geçim sıkıntısı gibi nedenler ilk sıraları almaktadır. Toprağı olmayanlar genel toplamda % 53,1 oranındadır. Asıl işlerinin vasıfsız işçi olduğu nu belirtenler ise % 25,8 kadardır.

Mevsimlik işçilerin tuz işine bağımlılıklarındaki yüksek oran dikkati çekmektedir. İşçilerin % 34,3'ü tuz işine başladıkları ilk yıldan itibaren her kampanya döneminde çalışmaya gelebilmişlerdir. İşe devamda kesinti yaptığını belirten % 65,7 oranındaki işçi grubunun büyük çoğunluğu ise askerlik hizmeti nedeniyle işe en çok iki yıl üst üste ara vermiş olanlardır. İşçilerin % 87,4'ü 1-20 yıl, % 12,6'lık bölümü ise 21-40 yıl arasında bu iş yerinde çalışmaktadırlar.

İşçilerin bir bölümü de tuz işi öncesinde veya sonrasında başka ca geçici işlere gitmekte ve böylece birbakıma meslek haline getirdikleri göçer işçi olma özellikleri ile geçim sorunlarına çözüm aramaktadırlar. Öte yandan, bir kısım işçinin köyde kalan aile fertlerinin de mevsimlik göçlere katıldıkları ve bu yolla aile bütçesine destek olmak üzere çalıştıkları izlenmektedir.

İçbatı Anadolu boylamları üzerinde kuzeyden güneye doğru sıralanan Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli illerine bağlı bazı köylerin bu derece yoğun mevsimlik işçi gönderebilmeleri, kuşkusuz yaşam koşullarının elverişsizliğini hazırlayan benzer coğrafi ortamın varlığı ile yakından ilgilidir. Söz konusu köylerin denizden yükseklikleri, orman içi veya kenarı köy olma durumları, toprağın kıt ve parçalanmış olma özellikleri ile rantabl bir tarım işletmesine olanak vermemesi, nihayet iklim ve topoğrafya koşullarının tarımsal üretimdeki düşük verimi ve monotonluğu yaratması gibi hususların, söz konusu köylerin ortak özellikleri olduğu anlaşılmaktadır.

Mevsimlik işçilerin dörtte üçünden fazlası evlidir. Evli/çocuklu olanlar için ortalama çocuk sayısı 2,89'dur. İşçilerin % 63'lik bölümü 21-40 yaş grubunu oluşturur. Genç ve daha yaşlı nüfus gruplarına geçildikçe sayısal azalmalar hemen dikkati çeker. Çalışanların % 73,8 gibi büyük bir bölümü ilkökul düzeyinde eğitim görmüşlerken, % 18'i tahsilsiz, fakat % 5,1'i de yalnızca okur/yazar durumdadır.

- 4— Tarihi kaynaklara dayanarak Çamaltı Tuzlası'nın bugünkü işletme düzenini XV. asırdan bu yana hemen hemen aynı doğrultuda koruduğunu söyleyebiliriz.

Bazı tarımsal faaliyetlerin iş gücü açığı gösterdiği dönemlerde işverene işçi temin eden araçlar gibi, tuz işinde de aynı şekilde çavuşlar, tuz işçileri ile işveren arasındaki aracılık fonksiyonunu yürütürler. Mevsimlik işçilerin, ekip bilinciyle ve sorumlulukları çerçevesinde eşit olarak çalışabilmeleri ancak akrabalık veya hemşehrilik bağlarının işletme alanında en alt birimi oluşturan vinç üniteleri içerisinde oluşturulmasıyla sağlanabilmiştir.

Çizelgeler :

ÇİZELGE: 1 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların iller itibariyle doğum yerleri.

İller	Çalışan sayısı	%
Afyonkarahisar	1	0,1
Balıkesir	2	0,2
Burdur	2	0,2
Bursa	186	17,3
Denizli	589	54,9
Erzincan	4	0,4
Erzurum	6	0,5
Giresun	2	0,2
İstanbul	1	0,1
İzmir	27	2,5
Kars	3	0,3
Konya	1	0,1
Kütahya	117	10,9
Manisa	17	1,5
Mardin	1	0,1
Muş	1	0,1
Ordu	2	0,2
Samsun	2	0,2
Sinop	1	0,1
Sivas	3	0,3
Trabzon	2	0,2
Uşak	101	9,4
Van	1	0,1
Yozgat	1	0,1
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 2 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Bursa doğumluların ilçelere göre dağılımı ve genel toplam içerisindeki payları.

İlçeler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Keles	182	97,8	16,9
Orhaneli	3	1,6	0,3
İnegöl	1	0,6	0,1
TOPLAM	186	100,00	17,3

ÇİZELGE : 3 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Bursa doğumluların köylerine göre dağılımı ve genel toplam içerisindeki payları.

Köyler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Çayören	46	24,7	4,3
Yazıbaşı	34	18,3	3,2
Durak	27	14,5	2,5
Davutlar	24	12,9	2,2
Diğerleri	55	29,6	5,1
TOPLAM	186	100,0	17,3

ÇİZELGE : 4 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Kütahya doğumluların ilçelere göre dağılımı ve genel toplam içerisindeki payları.

İlçeler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Gediz	85	72,6	7,9
Tavşanlı	22	18,8	2,1
Domaniç	9	7,7	0,8
Simav	1	0,9	0,1
TOPLAM	117	100,00	10,9

ÇİZELGE : 5 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Kütahya doğumluların köylerine göre dağılımı ve genel toplam içersindeki payları.

Köyler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Vakıf	48	41,0	4,4
Cöynükören	20	17,1	1,8
Diğerleri	49	41,9	4,7
TOPLAM	117	100,00	10,9

ÇİZELGE : 6 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Uşak doğumluların ilçelere göre dağılımı ve genel toplam içersindeki payları.

İlçeler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Merkez ilçe	58	57,4	5,4
Karahallı	39	38,6	3,6
Banaz	4	4,0	0,4
TOPLAM	101	100,00	9,4

ÇİZELGE : 7 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Uşak doğumluların köylerine göre dağılımları ve genel toplam içersindeki payları.

Köyler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Karacahisar	48	47,5	4,5
Karbasan	37	36,6	3,4
Diğerleri	16	15,9	1,5
TOPLAM	101	100,00	9,4

ÇİZELGE : 8 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Denizli doğumluların ilçelere göre dağılımı ve genel toplam içerisindeki payları.

İlçeler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
Acıpayam	179	30,4	16,7
Çameli	355	60,3	33,1
Çal	48	8,1	4,5
Çivril	7	1,2	0,6
TOPLAM	589	100,0	54,9

ÇİZELGE : 9 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Denizli doğumluların ilçelere göre dağılımı ve genel toplam içerisindeki payları.

Köyler	Çalışan sayısı	%	Genel toplam içinde % 'si
G. Tahtalı	118	20,0	11,0
Cumaalanı	105	17,8	9,8
Kalınkız	85	14,5	7,9
Eskiköy	75	12,7	7,0
Gömce	47	8,0	4,4
Aliveren	40	6,8	3,7
Hacıkurtlar	27	4,6	2,5
Diğerleri	92	15,6	8,6
TOPLAM	589	100,0	54,9

ÇİZELGE : 10 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların topraklarını tasarruf biçimleri.

Toprağın tasarruf şekli	İşçi sayısı	%
Topraksız	377	35,1
Kendisinin	503	46,9
Babasının	185	17,2
Kiracı	5	0,5
Yarıcı	3	0,3
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 11 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanlardan toprağı olanların toprak miktarları.

Toprak miktarı (dekar)	İşçi sayısı	%
1 — 5	184	26,4
6 — 10	228	32,8
11 — 15	86	12,4
16 — 20	94	13,5
21 — 25	22	3,2
26 — 30	39	5,6
31 — 35	2	0,3
36 — 40	10	1,4
41 — 45	11	1,6
46 — 50	11	1,6
51 — 60	6	0,9
61 — 70	1	0,1
71 — 80	1	0,1
81 — 100	1	0,1
TOPLAM	696	100,00

ÇİZELGE : 12 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların geliş yerlerindeki asıl işleri.

Asıl işleri	İşçi sayısı	%
Tarım	653	60,8
Düz işçi	277	25,8
Meslek sahibi	24	2,3
Öğrenci	2	0,2
İşsiz	105	9,8
Belirsiz	12	1,1
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 13 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların bazı yıllar işe gelmeyişlerinin nedenleri.

İşe gelmeyiş nedenleri	İşçi sayısı	%
Askere gidiş	314	44,5
Kendi işleri olduğundan	122	17,3
Hastalık	69	9,8
Başka işe gidiş	64	9,1
Özel nedenler	51	7,2
Çeşitli nedenler	44	6,3
Crev	16	2,3
Bu işe giremediğinden	15	2,1
Yaşının küçük oluşundan	5	0,7
Ücretin yetersizliğinden	3	0,4
İş kazası	2	0,3
TOPLAM	705	100,00

ÇİZELGE : 14 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların bu iş yerinde çalıştıkları yıl sayısı.

Çalışılan yıl grupları	İşçi sayısı	%
1 — 5	352	32,8
6 — 10	327	30,5
11 — 15	138	12,9
16 — 20	120	11,2
21 — 25	64	6,0
26 — 30	38	3,5
31 — 35	28	2,6
36 — 40	6	0,5
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 15 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların medeni durumlarına göre dağılımları.

Medeni durumu	İşçi sayısı	%
Evli	833	77,6
Bekâr	224	20,9
Pelirsiz	16	1,5
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 16 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların yaş grupları itibariyle dağılımları.

Yaş grupları	İşçi sayısı	%
17 — 20	73	6,8
21 — 30	381	35,5
31 — 40	297	27,7
41 — 50	214	19,9
51 — 60	95	8,9
61 — 70	11	1,0
71 ve büyük	2	0,2
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 17 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların eğitim durumları.

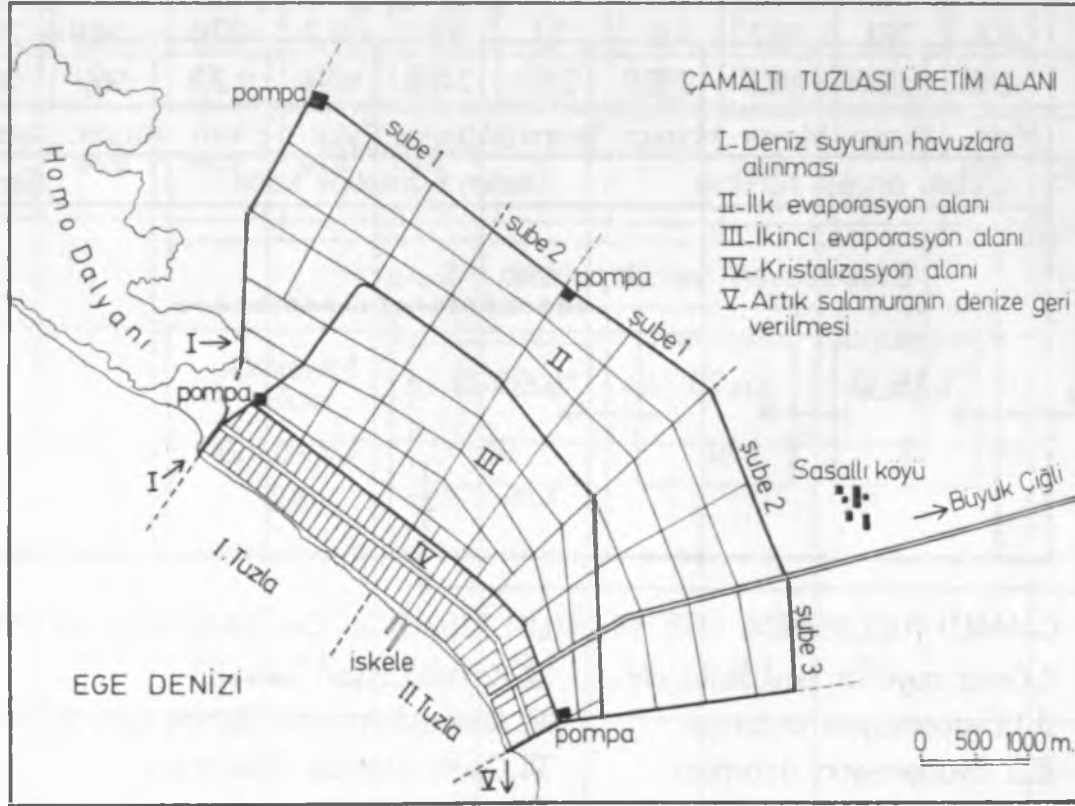
Eğitim durumu	İşçi sayısı	%
Okur-yazar olmayan	193	18,0
Okur-yazar	55	5,1
İlkokul	792	73,8
Ortaokul	17	1,6
Lise ve dengi	11	1,0
Yüksekokul	5	0,5
TOPLAM	1073	100,00

ÇİZELGE : 18 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların bu işe girişlerinde aracı olanlar

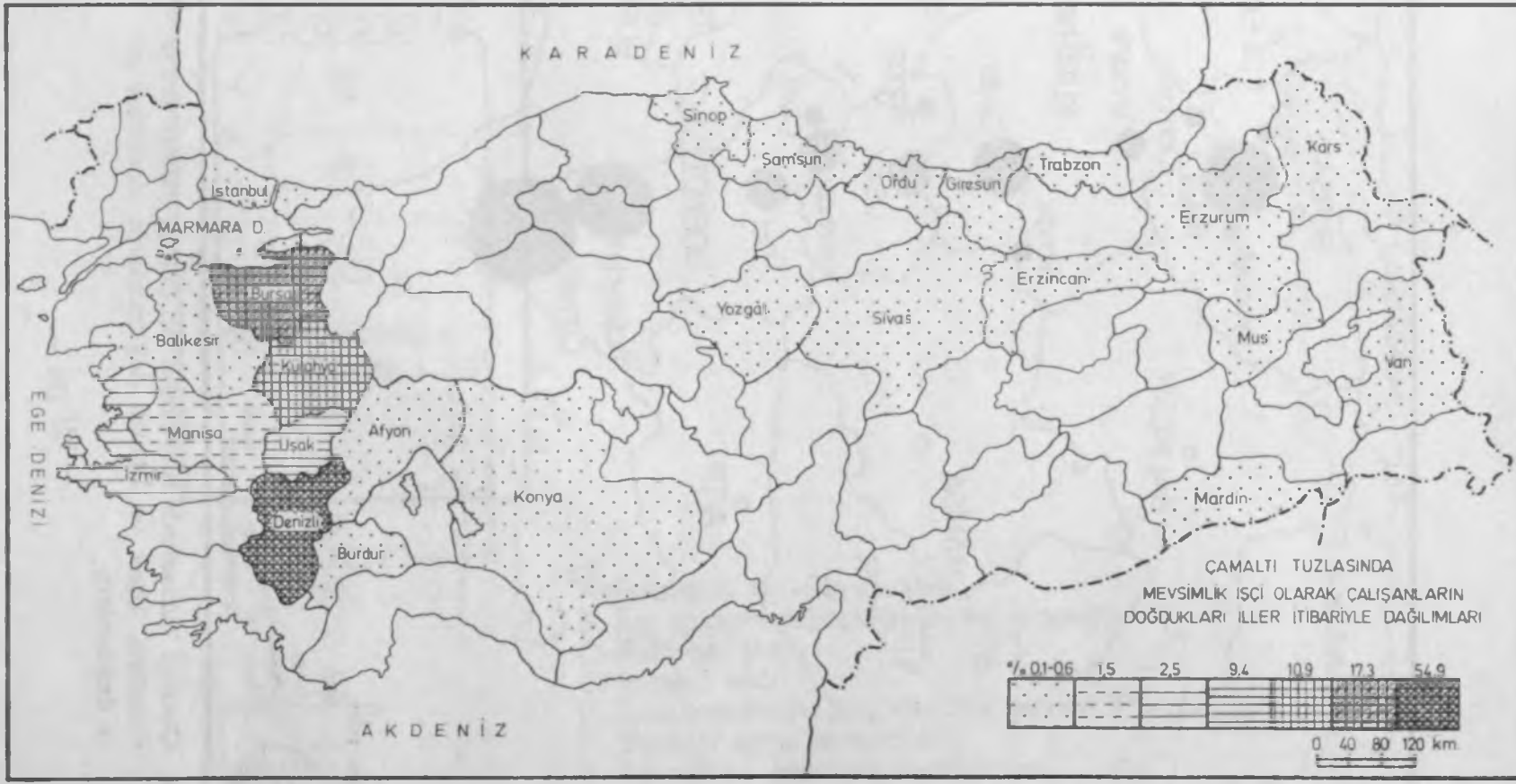
Aracı	Çalışan	
	sayısı	%
Şimdiki çavuş	1008	94,0
Eski çavuş	15	1,4
Eski işçiler	1	0,1
İşveren	5	0,4
Kendisi	31	2,9
Akrabaları	13	1,2
TOPLAM	1073	100,00

Doğduğu il	V İ N Ç L E R									TOPLAM İŞÇİ SAYISI
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	
Denizli	98,2	99,1	95,8	4,6			92,9		100	589
Bursa					50,3	83,7				186
Kütahya				5,1	15,2	9,6	0,8	68,5		117
Uşak				46,0	21,4			6,5		101
Diğer iller toplamı	0,8	0,9	4,2	7,3	13,1	6,7	6,3	25,0		80
TOPLAM İŞÇİ SAYISI	110	110	95	131	145	135	126	108	107	1073

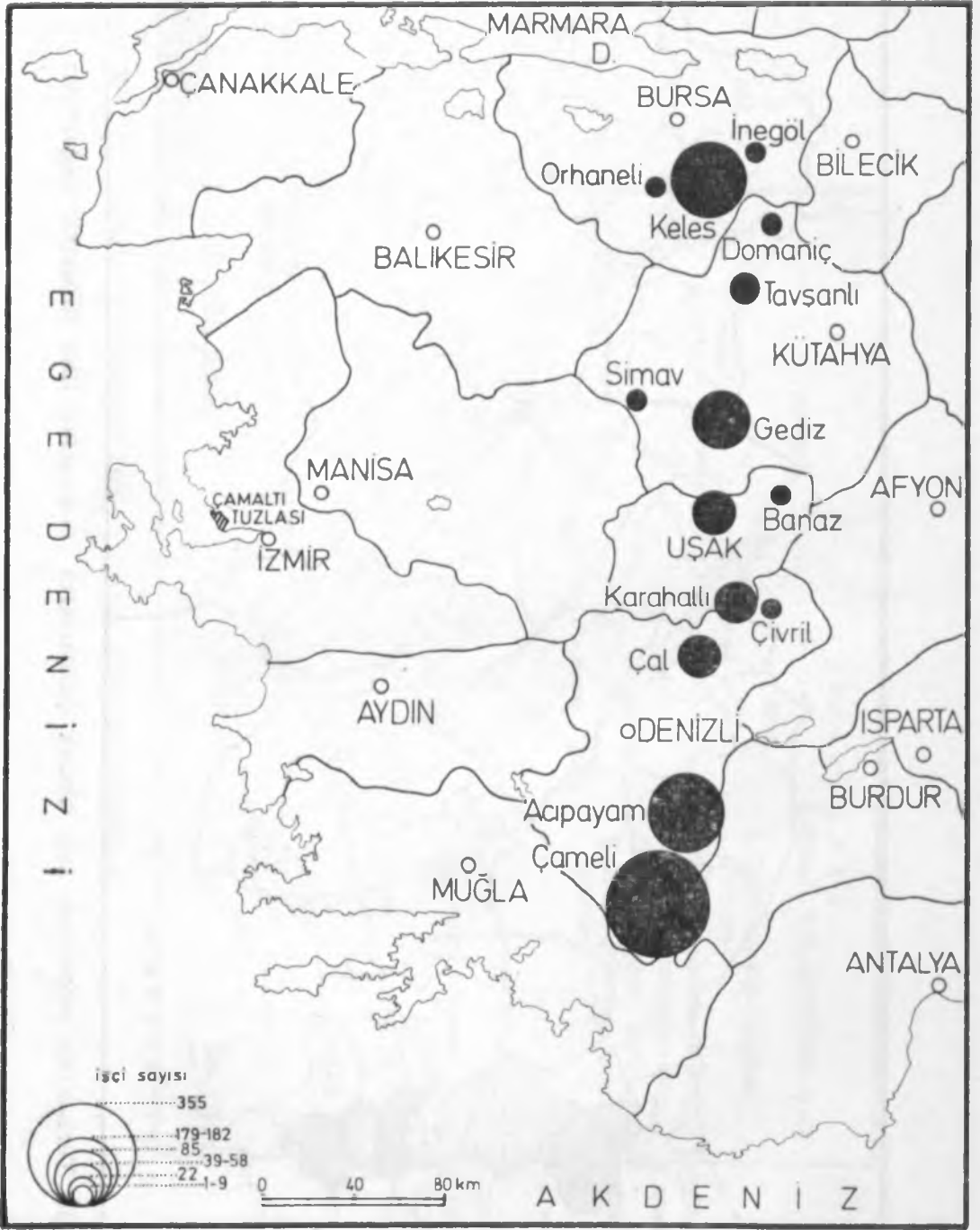
ÇİZELGE : 19 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların vinçlere göre doğum yerleri itibariyle dağılımları (%)

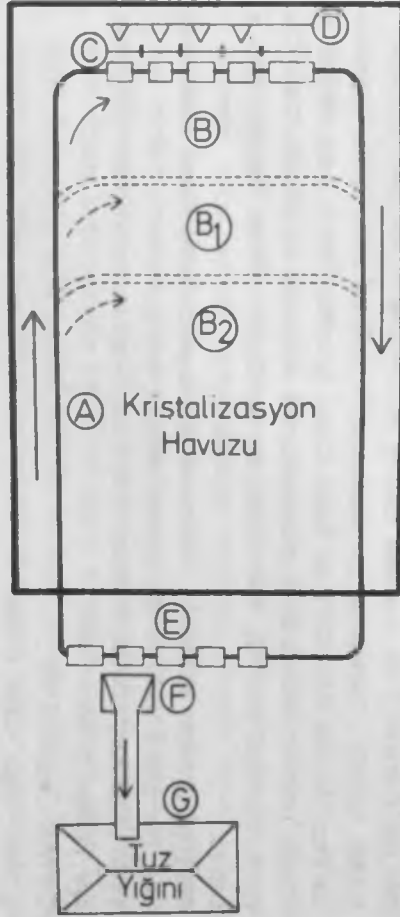
ŞEKİL : 2 Çamaltı Tuzlası üretim alanı ve bölümleri.

ŞEKİL : 3 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların doğdukları iller itibariyle dağılımları.

ŞEKİL : 4 Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışan Bursa, Kütahya, Uşak ve Denizli doğumluların ilçelerine göre dağılımları.

- A- Nihayetsiz ray - Demirci ekibi
- B- Tuz doldurmak üzere yanaşmış vagonetler
- C- Kazmacı ekibi
- D- Kürekçi ekibi
- E- Tuzu boşaltmak üzere elevatöre yanaşmış vagonetler
- F- Elevatör ekibi - Tumbacılar
- G- Tuz yığınınını düzeltme işi - Hapçılar

ŞEKİL : 5 Bir kristalizasyon havuzunda tuz hasadının aşamaları

Bibliyografik kaynaklar ve notlar

- (1) ŞEN, ERKAN : «Türkiye'de mevsimlik iş gücü göçleri üzerine düşünceler», *Ege Coğr. Derg.*, (2), 1984, s. 2-3.
- (2) ŞEN : a.g.e., s. 2.
- (3) Bu araştırmanın yürütülmesinde başlangıcından itibaren desteklerini esirgemeyen Çamaltı Tuzlası Müdürü sayın Erdoğan YARDIMCI'nın şahsında tüm işletme personeline, anket uygulamalarında yardımlarını gördüğüm öğrencilerime, şekillerin çizimini üstlenen Füsun BAYKAL'a ve dinlenme saatlerinde anket sorularına yanıt verme içtenliğini gösteren gurbetçi işçilere teşekkür ederim.
- (4) Anket uygulamasının yapılamadığı grup içerisinde askere giden (22), işi terk eden (10), kendi isteği ile ayrılan (6) ve disiplinsizlik nedeniyle işine son verilen (1) toplam 39 işçi de yer almaktadır.
- (5) 1984 üretim yılında ilk tuz üretimini gerçekleştiren Ayvalık Tuzlası, Türkiye'nin ikinci deniz tuzlasıdır. 350.000 m²lik üretim alanı üzerinde 22 buharlaştırma ve 5 kristalizasyon havuzuna sahiptir. Onaltı daimi ve onbeş günlük sürede de 60 dolayında mevsimlik işçi çalıştırıp, yılda 20.000 ton tuz üretimi planlanmıştır. Ancak, 1984 üretim yılında bu yeni tuzlanın 2/3 alanında uygulama yapılabilmiş ve 5000 ton tuz üretimi sağlanabilmiştir.
- (6) Çamaltı Tuzlası'nın tarihi gelişimi için bkz.
ÇATAR, HAYRETTİN : *Tuz - Sodyum Klorür*, Tekel Genel Müdürlüğü Yay. No: 165, EAG/DKY 47, İstanbul 1980, s. 37.
İLTER, MÜFİT : *Türkiye'de tuz endüstrisi ve ticareti*, Tekel Genel Müdürlüğü Yay. No: 169, EAG/DKY 50, İkinci Kitap, İstanbul 1980, s. 7-24, 201-203.
İLTER, MÜFİT : *Dünya'da ve Türkiye'de tuz endüstrisi ve ticareti*, Tekel Genel Müdürlüğü Yay. No: 256, EAG/DKY 84, Üçüncü Kitap, İstanbul 1981, s. 1-3, 12.
ORHON, AHMET HAMDİ : *Türkiye'de tuz sanayii*, Tekel Genel Müdürlüğü Yay. No: 247, EAG/DKY 82, İstanbul 1976, s. 4-5, 47.
YURT ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye, il il, dünü, bugünü, yarını, (78), 1983, Çamaltı Tuzlası, s. İzmir 4351.
- (7) ÇATAR : a.g.e., s. 37.
- (8) İLTER : a.g.e., 1980, s. 213.
- (9) Çamaltı Tuzlası ikinci tevsii alanının kuzeybatı kesiminde Homo Dalyanı'na komşu olan sığ marşlar, özellikle ilkbahar mevsiminden itibaren yaklaşık 46

familiyaya mensup 163 değişik göçmen kuş türünün gelip konakladığı ve bu türlerden 46'sinin kuluçkaya yattığı, mutlak korunma altına alınması gereken bir sahadır. Konuyla ilgili olarak bkz.

BARAN, İBRAHİM/SIKI, MEHMET : -Çamaltı Tuzlası'ndaki kuş cenneti-, *Bilim ve Teknik*, 17(197), Nisan 1984, s. 4-5.

KÜÇÜK, GÜLSEN : -Çamaltı Tuzlası'nda flamingolar ve artemia salina-, *Tekel Haber Bülteni*, (5), Ocak 1983, s. 106-107.

(10) Tuzun üretim biçimleri için bkz.

ÇATAR : a.g.e., s. 2-5, 19-23, 24-34.

İLTER, MÜFİT : Dünya'da ve Türkiye'de tuz endüstrisi ve ticareti, *Tekel Genel Müdürlüğü Yay. No: 110, AEG/DKY 32, Birinci Kitap, İstanbul 1979*, s. 15-26.

STRÄSSER, MANFRED : «Die Methoden der Kochsalzgewinnung in verschiedenen Räumen der Erde», *Geogr. Rundschau, Jahrgang 20, Heft 7, Juli 1968*, s. 269-272.

(11) İLTER : a.g.e., 1979, s. 44. Akdeniz'de 1 ton (1 m³) deniz suyunun içersinde bulunan başlıca tuzlar ve miktarları şu civardadır :

Eriyikler	%	kg.
Na Cl	72,50	30,180
Fe ² O ³	0,01	0,003
Ca CO ³	0,28	0,117
K Cl	1,24	0,518
Ca SO ⁴	4,23	1,760
Mg Cl ²	7,93	3,300
Mg SO ⁴	12,44	4,180
Brom	1,37	0,570
TOPLAM	100,00	41,628

(12) ERİNÇ, SIRRI : «Gediz ve K. Menderes Deltalarının Morfolojisi», *Türk Coğr. Kurumu Yay. (2), Coğr. Meslek Haftası Serisi: 1, Dokuzuncu Coğr. Meslek Haftası (22-29 Aralık 1954), 1955*, s. 33-49.

(13) İLTER: a.g.e., 1980, s. 36.

(14) Çamaltı Tuzlası'na en yakın rasat istasyonu Çiğli Havaalanı'nda bulunmaktadır. Ancak burada bazı rasatların yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle, üretimin daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla Çamaltı Tuzlası'nda bazı rasatlar yapılmaktaysa da, donatımın yeterli olmaması nedeniyle ortaya çıkan verilerin mutlaka dikkatle yorumlanması zorunluluğu doğmaktadır. Çamaltı Tuzlası'ndaki rasat verilerine değinen bazı çalışmalarda yetersizlik konusuna dikkat çekilmektedir ((ÇATAR: a.g.e., s. 42). Bu nedenle çalışmamızda iklim konusuyla ilgili verileri (ŞEKİL: 1), deniz tuzlalarında tuz üretimi için gerekli olan ideal koşullar doğrultusunda derlenmiş veriler yardımıyla oluşturmak zorunda kaldık (İLTER : a.g.e., 1979, s. 36-41).

(15) İLTER: a.g.e., 1980, s. 202

(16) ÇATAR: a.g.e., s. 37.

(17) ÇATAR: a.g.e., s. 38-39.

İLTER: a.g.e., 1980, s. 210-211.

(18) Çamaltı Tuzlası'nda üretimin ilk beş aşaması için bkz.

ÇATAR: a.g.e., s. 39-41.

İLTER: a.g.e., 1979, s. 42-48.

İLTER: a.g.e., 1980, s. 205-217.

ORHON: a.g.e., s. 10-13.

(19) Çamaltı Tuzlası için verilen 400.000 ton/yıl tuz üretimi, şu andaki koşullarla sağlanan ortalama bir değerdir. Üretim miktarlarını yıllara göre veren ilk kayıtların 1929 yılından itibaren başladığını görmekteyiz. Tuzla işletmesinden aldığımız verilere göre 1929 yılı üretimini (107.722 ton) 100 (yüz) kabul edersek, Çamaltı Tuzlası'nda 10'ar yıl ara ile ulaşılan tuz üretim miktarları ve Türkiye toplam tuz üretimine katkı oranları % olarak şöyle bir gidiş gösterir :

Yıllar	Üretim kodu	Toplam üretime katkı oranı %
1929	100	75
1930	94	69
1940	123	58
1950	169	59
1960	254	61
1970	333	55
1980	427	

Üretim miktarları için ayrıca bkz.

İLTER: a.g.e., 1980, s. 218-219, 229-230.

ORHON: a.g.e., s. 57, 62.

(20) Doğum yerleri dışındaki bir yerleşmede yaşamını sürdürenlerin şu anda oturdukları yerlere göre dağılımları şöyledir :

Büyük Çiğli: 14, Karşıyaka: 5, Sasalı: 4, Küçük Çiğli: 1, İzmir Merkez İlçe: 1, Çamaltı Tuzlası Lojmanları: 1, Uşak Merkez İlçe: 1, Denizli Merkez İlçe: 1, aynı ilçe içerisinde başka köyler: 3. Böylece 28 işçinin kente kesin göçü gerçekleştirmiş olmasına rağmen, mevsimlik işçilerle birlikte Çamaltı Tuzlası'nda çalıştığı anlaşılmaktadır.

(21) Çamaltı Tuzlası'nda devamlı statü ile çalışanlar 48 ilden gelerek İzmir Büyükşehir sınırları içerisinde yerleşmişlerdir. Ancak toplam içerisinde İzmir ili doğumluların (225) % 64'ünün (144) İzmir Büyükşehir sınırları içerisinde doğdukları dikkata alınır, bu durumda Çamaltı Tuzlası'nda devamlı statüyle çalışanların % 74,4'ü (418) kente kesin göçü oluşturanlardır. Öte taraftan, devamlı statüde çalışanların kent içindeki dağılım özellikleri, mesken-işyeri uzaklığının çalışanlarca büyük ölçüde dikkata alındığı sonucunu

vermektedir. İşçilerin büyük çoğunluğu geçekondulu olarak yaşamını işe yakın çevrede sürdürmektedir. Buna göre 562 çalışandan % 41,8'i (235) Büyük Çiğli'de, % 13,9'u (78) Karşıyaka'da, % 13'ü (73) Sasalı'da, % 12,8'si (71) Çamaltı Tuzlası lojmanlarında, % 12,1'i (68) Küçük Çiğli'de, % 2,5'i (14) Kalkıç'da, % 1,1'i (6) Tuzçullu'da ve gerikalan % 3'lük (17) bölüm de kentin merkeze yakın diğer yerlerinde oturmaktadır.

(22) Doğum yerleri toplam 43 ile bağlı olan Çamaltı Tuzlası'nın devamlı statüyle çalışanları içersinde İzmir % 40 (225), Sivas %10,8 (61), Denizli %8 (45), Erzurum % 5 (29) ve Ordu ili % 3,7 (21) paya sahip olarak ilk beş sırayı alırlar ve toplam içersinde % 87,5'lik (381) bir pay oluştururlar. Geri kalan % 32,5'lik (18) bölüm ise 43 ilden gelmiştir. Doğum yerlerinin ilçe ve köy ünitesi ölçütünde ele alınması halinde, kente kesin göçü gerçekleştirenlerle, mevsimlik işçi olarak çalışanlar arasında önemli benzerliklerin varlığı dikkati hemen çekmektedir. Bu özellik, bugün devamlı statüde çalışanlardan önemli bir bölümünün, geçmişte büyük olasılıkla mevsimlik işçi durumunda oldukları anlamına da gelmektedir.

(23) 1975 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Çamaltı Tuzlası'na çok sayıda mevsimlik işçi gönderen köylerin büyük bir kısmında kadın nüfus fazlası görülmektedir. Bunlar arasında Denizli ili köylerinden Aliveren, Cumaalanı Kalınkoz, Gireniz Tahtalı, Eskiköy, Gömce, Kütahya ilinin Geynükören köyü, Bursa ilinin Çayören, Yazıbaşı, Durak ve Davutlar köylerini sayabiliriz. (bkz. Genel Nüfus Sayımı - İdari Bölünüş, Başbakanlık Devlet İstatistik Enst. Yay. No: 813, Ankara 1977).

Türkiye'de kadın nüfusun bazı bucak ve köylerde fazla olduğuna değinen çalışmalar için bkz.

TÜMERTEKİN, EROL : -Türkiye'de kadın ve erkek nisbetinin dağılışı-, İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., 5(9), 1958, s. 22-49.

TÜMERTEKİN, EROL: -Türkiye'de iç göçler üzerine-, İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg., (22), 1977, s. 29-42.

(24) Çamaltı Tuzlası'na çok sayıda mevsimlik işçi gönderen Denizli, Uşak, Kütahya ve Bursa illerine bağlı köylerin denizden yükseklikleri 900-1500 m. arasında değişmektedir.

(25) GERAY, CEVAT: -Türkiye'de dağ ve orman köylerinin yerleşme sorunları-, Ankara Üniv. S.B.F. Yay. No: 286, Dokuzuncu İskân ve Şehircilik Konferansları, 1965, s. 13-14.

GERAY bu çalışmasında, dağ ve orman köylerinin çoğunlukla kendilerine yeten kapalı bir ekonomiye, daha doğrusu geçim ekonomisine dayalı olduklarını belirtmektedir. Denizli ili orman içi ve bitişiği köylerde topraksız ailelerin % 17,3 oranında olduğunu belirterek, yurdumuzda topraksız ailelerin oranı olan % 10 değerinin çok aşmış olması hususunun, orman köylerinin gerçekten düşündürücü bir ortamda bulunmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Denizli ili orman içi ve kenarı köylerinde toprağı olan ailelerin oranı

% 21,7 olarak belirtilmekte ve orman köylerinde toprağı olanların da büyük çoğunluğunda kendisini geçindiremeyecek kadar az olduğı açıklanmaktadır. Bu konuda ayrıca bkz.

TUNÇDİLEK, NECDET : «Türkiye'nin dağılık ve ormanlık bölgelerinin ekonomik problemleri», İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg. (22), 1977, s. 43-52.

(26) DARKOT, BESİM/TUNCEL, METİN: Ege Bölgesi Coğrafyası, İstanbul Üniv. Yay. No: 2365, Coğr. Enst. Yay. No: 99, İstanbul 1978, s. 59.

Yukarıdaki çalışmada, İçbatı Anadolu'ya girildikçe ve yükselti arttıkça, İç Anadolu karakterinin belirlediğı, tahıl ekim ve nadas oranının arttığı, hayvancılığın geçimde daha çok yer tuttuğuna işaret edilmektedir. İçbatı Anadolu'nun bazı ormanlık-dağılık kesimlerinde ekili-dikili alanlar oranının % 10'u pek az geçtiğı, İçbatı Anadolu'da tahıl ekim alanlarının % 71, endüstri bitkilerine ayrılan ekili alanların oranının da düşük olduğuna (örneğin Kütahya'da % 3,7) dikkat çekilmektedir.

Ayrıca bir başka çalışmada da (bkz. DÖNMEZ, YUSUF: «Kütahya ovası ve çevresinin coğrafi özellikleri», Türk Coğr. Derg., 22-23 (26), 1975, s. 45). Marmara ve Ege Bölgeleri'nde ziraatin çeşitliliğinden, buna karşılık Kütahya ve çevresinde monoton oluşundan söz edilmektedir.

(27) ÜNVER, ÖZKAN: «Bolu ili orman köylerinin toprak, üretim, gelir ilişkileri-Kanonik korelasyon denemisi», Ekonomik Yaklaşım, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ekonomi Fak. Yay. 2(5), Ankara 1981, s. 150.

Bu araştırmada, ülkemizdeki arazi varlıklarının değişik ölçülerde gruplandırıldığına değinilmektedir. Üç farklı araştırmaya atfen değinilen bu gruplar şöyledir :

a— ÇINAR, M./SİLİER, O.: Türkiye tarımında işletmeler arası farklılaşma, Bogaziçi Üniv. Yay. sayı 165, s. 54 :

4753 sayılı yasaya göre :

küçük çiftçi 500 dekar ve daha az

orta çiftçi 501 - 5000 dekar arası

büyük çiftçi 5001 dekar ve daha fazlası

b— BORATAV, KORKUT: Türkiye tarımının 1960'lardaki yapısı, 1970, s. 786:

cüce işletme 1-50 dekar

küçük işletme 51-100 dekar

orta işletme 101-500 dekar

büyük işletme 501 dekar ve daha fazlası

c— VERLIER, OKTAY: Türkiye tarımında yapısal değişme, teknoloji ve toprak bölünüşü, 1978, s. 9 :

cüce işletme 20 dekar ve daha az

küçük işletme 21-100 dekar

orta işletme 101-500 dekar

büyük işletme 501 dekar ve daha fazlası

(28) İşveren-işçi aracılığını yürüten çavuşların, işçiler üzerindeki baskı adam kayırma, işçi kazançlarından pay almak gibi olumsuz yaptırımları, son yıllarda büyük azalmalar göstererek hemen hemen hiç kalmamıştır diyebiliriz.

(29) Devamlı statüdekilerin çalıştıkları yıl sayısı itibariyle gösterdikleri dağılım, mevsizlik işlere kıyasla farklıdır. Geçici işçilerin bir yılda sigortalı işçi olarak çalışabildikleri sürenin azami iki ay civarında kalması, onların çok daha uzun yıllar burada çalışıp emeklilik haklarına kavuşmalarında da etkin bir faktör olmaktadır. Bu nedenle, sosyal güvenceleri bütün yıl devam eden çalışanlar grubunda, çalıştıkları toplam yıl sayısı 25 yıldan itibaren büyük düşme gösterir. Devamlı statüyle çalışanların çalıştıkları yıllar itibariyle gösterdikleri dağılım şöyledir :

1 yıl % 10,3 (58), 6-10 yıl %24,7 (139), 11-15 yıl %37,1 (208), 16-20 yıl %11,6 (65), 21-25 yıl % 14,9 (84), 26-30 yıl % 1,4 (8).

(30) Çamaltı Tuzlası'nda geçici işçi olarak çalışanlardan bugüne kadar emekli olanların sayısı 10-15 kadardır. Ancak, başka işlerde de çalışarak emekliliğe esas gün sayısını çoğaltan ve başkaca kuruluşlardan emekli durumuna ulaşanlar da vardır.

(31) Mevsimlik işçilere Tuzla İdaresi'nce ödenen ücretler yıldan yıla farklı olmaktadır. 1984 üretim yılında işçiye ödenen ücret 316,11 TL./m³ tuz üzerindedir. Bu birim değerden hareketle yaptıkları işçilerin zorluk derecesine göre tuz işçileri şu ücretleri sezon sonunda almaktadırlar :

1. kürek 160- 180.000 T.L.
2. kürek 100- 110.000 T.L.
3. kürek 70- 75.000 T.L.

(32) Örneğin, Yukarı Dalaman Çayı Havzası'nın özellikle Acıpayam Ovası'nı da içeren kuzey bölümünde, 1950'lerden sonra devreye giren tütün tarımı, mevsimlik iş gücü göçlerini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Öte yandan, çeşitli Avrupa ülkelerinde çalışmak üzere gidenlerin köylerine sağlamış oldukları gelir de mevsimlik göç veya kesin göç eylemlerinin azalmasında rol oynamıştır. Bu konuda bkz.

TEKELİ, İLHAN/EDER, LEİLA: Yerleşme yapısının uyum süreci olarak iş göçler, Hacettepe Üniv. Yay. D-26, 1978, s. 324.

(33) ŞEN: a.g.e., s. 4-6.

(34) Daimi statü ile çalışanların % 4,4'ü (25) kadın, % 95,6'sı da erkektir. İşçi-memur ayırımında ise, memur olanlar % 4,6 (26), işçiler de % 95,4 (538) oranındadır. Medeni durumları açısından ise toplam çalışanların % 90,4'ü (508) evli, % 8,5'i (48) bekâr, % 1,1'i (6) de duldur.

(35) Daimi statüde çalışıp da evli/çocuklu olanlar toplam içinde %30,6 (453), evli/çocuksuz olanlar da %9,8 (55) paya sahiptirler. Evli/çocuk sahibi olanların memur ve işçi ayırımına ve toplam değere göre ortalama çocuk sayıları şöyledir: işçilerde ortalama çocuk sayısı 2,98 - memur olanlar-

da 2,15 ve tüm evli/çocuklularda 2,7'dir.

- (36) Daimi statü ile çalışanlarda yaş gruplarının dağılımı şöyledir: 16-20 yaş grubu % 1,6 (9), 21-30 yaş grubu % 23 (129), 31-40 yaş grubu % 49 (275), 41-50 yaş grubu % 23,3 (131), 51-60 yaş grubu % 3 (17) ve 60 yaştan yukarı olanlar da % 0,1 (1)'dir. İzlendiği gibi 31-40 yaş grubu genel toplamın yaklaşık yarısını oluşturmakta, daha genç ve daha yaşlı gruplara geçildikçe oranlar düşmektedir.
- (37) Daimi statüde çalışanların eğitim düzeyleri, mevsimlik işçilere oranla çok daha yüksek seviyededir. Veriler, daimi statüde çalışanlardan % 69,3'ünün (390) ilkokul, % 5,2'sinin (29) ortaokul, % 7,3'ünün (41) lise ve dengi, % 0,9'unun (5) yüksekokul, % 1,1'inin (6) üniversite düzeyinde eğitim gördüklerini ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyleri saptanamayanların (% 16,2-91) büyük çoğunluğu okur/yazar olanlarla, okur/yazar olmayanlardan oluşmaktadır.
- (38) GÜÇER, LÜTFİ: «XV - XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda tuz inhisarı ve tuzla işletme nizamı», İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mecm., 23 (1-2), İstanbul 1963, s. 81-143.
- (39) İLTER: a.g.e., 1979, s. 115-150.
İLTER: a.g.e., 1980, s. 243-265.
İLTER: a.g.e., 1981, s. 15-57.
ÇATAR: a.g.e., s. 54-57.
ORHON: a.g.e., s. 32, 34, 37-38.
- (40) GÜÇER: a.g.e., s. 118-121.
Tuzlaların yakın civarında yaşayan ve yaşam biçimleri nedeniyle fazla miktarda yük hayvanına sahip olan göçebe topluluklara (yörüklerle) tuz nakletme işi vergi miafiyeti karşılığında bir devlet hizmeti olarak yaptırılmakta idi. Aynı zamanda mahalli kadılar aracılığıyla da yük hayvanı ve araba temin ettirilerek tuzun belirlenen yerlere nakledilmesi sağlanıyordu Öte taraftan Osmanlı İmparatorluğu üretilen ve dışarıdan gelen tuzun ülke dahilinde satışını sıkı bir nizama bağlamıştır. Tuzun depolandığı ilk yerden tüketiciye gelinceye kadar aşığı mesafe dahilindeki nakli, satışı için perakendeci dükkanlarında depo edilmesi, perakende satışların tanzimi ve fiyatların tesbiti tümüyle devlet işi durumundaydı. Devlet gelir kaynağı olan bu işi yürütmedeki kararlılığını, koyduğu bir takım kesin yasaklarla göstermiştir.
Tuz yasağı konusunda geniş bilgi için bkz.
ANHEGER, ROBERT/İNACIK, HALİL: II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasağname ve kanunnameler, Türk Tarih Kurumu Yay. XI. seri, No: 5, Ankara 1956.
ÇİFTÇIOĞLU, N. ATSIZ; Osmanlı Tarihleri I, Türkiye Yayınevi, İstanbul?.
- (41) GÜÇER: a.g.e., s. 98.
(42) GÜÇER: a.g.e., s. 100.
(43) GÜÇER: a.g.e., s. 101.
(44) GÜÇER: a.g.e., s. 105-106.

- (45) GÜÇER: a.g.e., s. 106-107.
 (46) GÜÇER: a.g.e., s. 108.
 (47) GÜÇER: a.g.e., s. 109-111.
 (48) ÇATAR: a.g.e., s. 37.
 (49) İLTER: a.g.e., 1980, s. 202-203.
 (50) ÇATAR: a.g.e., s. 37.
 (51) Çamaltı Tuzlası'nda mevsimlik işçi olarak çalışanların büyük bir çoğunluğu çalıştıkları sürede Tuzla İdaresi'nin sağladığı olanaklar doğrultusunda yaşamlarını sürdürürler. Örneğin, geceleme, yemek, ulaşım ve bazı gereksinimleri bunlar arasında sayılabilir.
 (52) İLTER: a.g.e., 1979, s. 58.
 İLTER: a.g.e., 1980, s. 206-207.
 (53) İLTER: a.g.e., 1980, s. 208-209.
 (54) İLTER: a.g.e., 1980, s. 214. Bugün tuzun taşınması 250 vagonet, 37 çekici lokomotif ve tuzu yığından alan 9 diyapler tarafından yapılmaktadır.
 (55) İLTER: a.g.e., 1979, s. 58-67.
 (56) İLTER: a.g.e., 1980, s. 219-222.

Zusammenfassung

Sozio-ökonomische Struktur der in Çamaltı Tuzlası tätigen Saisonarbeiter und Grundzüge der Salzgewinnung

Wie in vielen Ländern stellt man auch in der Türkei seit 1950 starke Bevölkerungsbewegungen fest, die in drei Zweige zu gliedern sind. Erstens eine Zuwanderung in die Städte, die zu einer sehr raschen Verstärkung besonders der türkischen Großstädte geführt hat, zweitens Wanderungen ins Ausland, die allerdings ziemlich zurückgegangen sind und drittens die Saisonarbeiterbewegungen, die sicherlich seit Jahrhunderten in Anatolien die Konsequenzen der ökonomischen Umstände bilden. Saisonarbeiter decken sowohl den Arbeitskräftebedarf in der Landwirtschaft als auch in den nicht landwirtschaftlichen Sektoren. Die Ursachen dieser Arbeiterbewegungen beruhen hauptsächlich auf der Tatsache, dass diese kein Land besitzen und sie aus diesem Grunde ihren Lebensunterhalt nicht decken können. Unser Untersuchungsgebiet, Çamaltı Tuzlası, gehört zum nicht landwirtschaftlichen Sektor.

Der Çamaltı Salzgarten wurde in der osmanischen Periode von 1863-1912 von den Minoritäten betrieben, erst unter der türkischen Republik wurde er dem staatlichen Monopol untergeordnet. Dieser Salzgarten, der mit einer Fläche von 17.000.000 qm. heutzutage im Jahr durchschnittlich 400-450.000 Tonen Salz produziert, ist der einzige Meersalzgarten in der Türkei. Die im Jahr durchschnittlich beschäftigten 1250 Saisonarbeiter stammen aus 24 Provinzen, wobei Bursa, Kütahya, Uşak und Denizli zusammen 92,4 % stellen. Allein aus der Provinz Denizli kommen 54,9 % aller Saisonarbeiter. Ausserdem stellt man eine Konzentration fest, was die Herkunft aus den einzelnen Dörfern betrifft. So stellen einige Dörfer mehr als 1/10 aller Arbeiter. 97,1 % der Saisonarbeiter leben weiterhin in ihren Geburtsort, 2,6 % sind aber schon in der Stadt İzmir ansässig und arbeiten trotzdem im Çamaltı Salzgarten. 53,1 % der Arbeiter besitzen kein Land. 25,8 % sind nicht qualifizierte Arbeiter. 34,3 % der Arbeiter kommen regelmässig, seitdem sie das erste Mal im Salzgarten gearbeitet haben. 87,4 % der Arbeiter haben 1-20 Jahre, 12,6 % 21-40 Jahre dort gearbeitet.

Die Tatsache, dass einige Dörfer aus den Provinzen Bursa, Kütahya, Uşak und Denizli, die sich im inneren Westanatolien befinden, so viel Saisonarbeiter schicken, rührt zweifellos daher, dass die geographische Lage ein ausreichendes Einkommen nicht zulässt.

Diesen Dörfern kann man folgende gemeinsame Merkmale zuordnen: Die Höhenlage der Dörfer, Lage im Wald bzw. in der Nähe zu Waldgebieten, aufgeesplitteter Bodenbesitz, für die Landwirtschaft nicht geeignete Böden, Klima und topographische Eigenschaften, Eintönigkeit der Landwirtschaft.

Die Saisonarbeiter, die vor der Ernte nach Çamaltı kommen, werden in Gruppen eingeteilt, wobei auf die Verwandtschaft beziehungen in ihren Herkunftsdörfern Rücksicht genommen wird, denn nur so kann eine rentable Arbeit bei der Salzgewinnung erreicht werden.